

Lieporų dvaras – baronų Grothusų rezidencija

Ernestas Vasiliauskas

Klaipėdos universitetas

Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda

ernestas@inbox.lv

——— XV a. suintensyvėjo Žiemgalos regiono apgyvendinimo procesai. Tiek Livonijos dalyje nuo XV a. antros pusės, tiek Lietuvos dalyje nuo XVI a. pradėta dalyti valdas už tarnybą vasalams, bajorams, steigėsi dvarai, formavosi jų tinklas. Šių valdų ir sodybų raida nuėjo sudėtingą vystymosi procesą, ne kartą keitėsi savininkai. Statyboje ir planavime persipynė vietos tradicijos ir naujos tendencijos (barokas, klasicizmas, istorizmas, fachverkas). Nemaža dalis jų per XX a. antroje pusėje vykusius procesus sunyko ar visiškai išnyko nuo žemės paviršiaus, tačiau liko kaip archeologijos pažinimo šaltinis. Vienas tokių dvarų, atspindėjusių šias tendencijas, buvo Lieporų dvaras (buv. Upytės pavieta, dab. Joniškio r. sav.), kuris iki 1583/86 m. priklausęs Livonijos ordinui, vėliau Kuršo ir Žiemgalos Kunigaikštystei po Livonijos karo perėjo Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei. Kurį laiką dvaras nuo 1539 m. valdytas vietos kilmingųjų Druvių, o XIX a. tapo vokiečių baronų Grothusų atšakos rezidencija ir pradėtas vadinti *Grothusų Lieporais*.

Reikšminiai žodžiai: Lieporai, bajorkaimis, dvaras, Druvė, von Grotthuss.

1.

Buv. Lieporų dvaro sodyba iš pietvakarių, 2020,
Ričardo Norkaus nuotrauka

Former Lieporai manor from the south-west

Lietuvoje stebime augantį susidomėjimą dvarais, nemažai jų valstybės ir privačiomis lėšomis atkurta ir pritaikyta viešosioms reikmėms. Lietuvos Žiemgaloje, taip pat ir Joniškio krašte, aplinkybės susiklostė taip, kad nuo XVII a. nemažai privačių dvarų tapo iš gretimos Kuršo ir Žiemgalos Kunigaikštystės kilusių vokiečių kilmingųjų nuosavybe. Tokiu būdu ilgam Joniškio krašte šaknis įleido baronai Trankvitcai (von Trankwitz), Bryginai (von der Brüggen), Landsbergiai (von Landsberg), Tyzenhauzai (von Tiesenhausen), Frankai (von Pfeilitzer gen. Franck), Grothusai (von Grothuss), Goesai (von Goes), Vigantai (von Hohenastenberg gen. Wigandt), grafai Keizerlingai (Keyserlingk) bei kiti, jie suvaidino tam tikrą vaidmenį krašto ūkio, kultūros ir švietimo raidoje. Kai kurioms dvarų sodyboms su parkais pasisekė geriau – buvo išsaugoti, atkurti (Jakiškiai, Jurdaičiai, Žagarė, Žagariškiai–Raudondvaris), kitoms – istorijos tėkmė nebuvo tokia palanki. Kažkada buvę Žiemgalos lygumos kraštovaizdžio puošmenomis (Malgūžė, Lieporai I ir II) XX a. sunyko ir jų vietas mena likę sodybų fragmentai su ošiančiais parkais. Kiti laukia savo atgimimo – Medvilioniai, Daunorava, Paudruvė.

Ernestas Vasiliauskas —

Lieporų dvaras – baronų Grothusų rezidencija

Šį kartą pakalbėsime apie kitą nemažiau įdomių istorijų slepiančią buvusį Lieporų dvarą (Kriukų sen., Mygūnai I). XIX a. perstatyta dvaro sodyba su mediniu ponų namu (su ant sienų kamabariuose kabėjusiais protėvių portretais), moliniais, fachverkiniais, mediniais gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais, sodu, kūdromis, parku įnešė tam tikrą atspalvį į monotonišką Žiemgalos lygumos kraštovaizdį. Jo savininkai baronai Grothusai buvo sukaupę senienų rinkinį, dalyvavo Mintaujoje (Jelgava) įsikūrusioje Kuršo literatūros ir dailės draugijos veikoje. Dabar senąjį Lieporų dvaro sodybą mena tik sumiškęs sklypas su išlikusiais buvusio parko želdiniais [1 il.], ją puoselėja naujieji savininkai ūkininkai Tomas ir Sandra Rudžiai.

Šaltinių (XVI–XVIII a. Upytės pavieto žemės ir pilies, Raseinių (Žemaičių) pilies teismo ir Jonišio magdeburginio teismo knygos, Upytės pavieto 1775, 1790 m. padūmės mokesčių tarifai, kiti XIX a. dokumentai ir kartografinė medžiaga – LVIA, XVII–XVIII a. baronų Frankų (von Pfeilitzer gen. Franck) dokumentai – LVVA, 1922 m. žemės reformos dokumentai, kartografinė medžiaga – LCVA, žr. nuorodas žemiau)¹ ir literatūros apie Lieporų (vok. Leeparn, Leparn) dvarus, lyginant su Daunoravos, yra nepalyginamai mažiau. Geriau išliko ikonografinė medžiaga (apie 1910–1920 m. fotografavo paveldėtojas Johanas), kuri saugoma sūnaus Michaelio Aleksandro Grothuso (Michael Alexander von Grotthuss) šeimos archyve. Tyrimui vertingos 1885–1908 m. dvaro įkeitimo Vilniaus valstybės dvarininkų žemės bankui bylos, vienoje iš jų yra 1885 m. valdos planas ir 1894 m. išsamus nuomos kainų, kumečių (landsknechtai, kilę iš Kuršo ir vietiniai) samdos papročių ir užmokesčio, valdos, trobesių, žemės ūkio naudmenų, gyvulių ir jų realizacijos (grūdai – į Bauskę, Mintaują, Rygą, pieną supirkinėjo dvare gyvenęs žydas), miško, pajamų ir išlaidų, inventoriaus, valdymo, palivarkų nuomos sąlygų bei kt. aprašymas², kurį būtų verta paskelbti atskira publikacija. Reikšmingi dvare gimusio Aleksandro Grothuso (Alexander (Lex) Julius Otto von Grotthuss, 1855–1933, savininko Aleksandro sūnus ↓)³

1 Tyrime dėl covid-19 pandemijos trukdžių nepanaudoti XVI a. pabaigos – XVIII a. rašytiniai šaltiniai, saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (buvęs Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinys, f. 37, pavieniai dokumentai tarp in. numerių b. A-6706–7063).

Už konsultacijas rengiant šį straipsnį autorius dėkingas architektūros istorikei dr. Dalei Puodžiukienei, istorikui dr. Jonui Drungiliui.

2 Дело о выдаче ссуды барону Гротус Ф. А. в залог им. Лепары Шавельского у. Ковенской губ., 1885–1894, in: Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 542, ap. 1, b. 262, l. 1–8, 28–39v.

3 [Grotthuss Alexander], *Erinnerungen aus der Hand von Alexander Julius Otto Baron v. Grotthuss (*Leeparn 16.11.1855 †Pokroy 21.10.1933)*. Endbearbeitung durch Michael Alexander Baron v. Grotthuss, 2008 [mašininraštis].

ir dvaro prievaizdo marčios, rašytojos Melitos Vanagos (1905–1997) atsiminimai. Apie dvarą ir jo savininkus glaustai rašė Percy von Schroederis⁴, Kazys Misius⁵, Aleksandras Šimoliūnas⁶, Walteris von Hueckas sudarė baronų Grothusų genealogiją⁷, apie 1717–1777 m. samdinius valstiečių ūkiuose rašė Mečislovas Jučas⁸, apie barono Frydricho Grothuso (Daniel Heinrich Theodor Friedrich von Grotthuss, 1851–1918) surinktus archeologinius radinius iš Lieporų kapinyno – šių eilučių autorius⁹. Šiame straipsnyje taikant šaltinių ir literatūros analizės, genealoginį, aprašomąjį metodus nagrinėjama buvusio žiemgalių administracinio junginio – apygardos transformacija į lietuvišką Lieporų lauką, dvaro įkūrimo problema ir pirmieji savininkai XVI a. bajorai Druvės (Druvos), vientisos dvaro valdos susiformavimas XVIII a., jos dydis ir galiausiai baronų Grothusų valdymo laikais XIX a. susiformavusi dvaro sodybos struktūra, pateikiami palikuonio Aleksandro Grothuso ir rašytojos Melitos Vanagos atsiminimai apie dvarą.

Dvaro pradžia ir bajorai Druvės

Apgyvendinimo raida, kartu ir dvarų atsiradimas bei jų istorija Livonijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) pasienyje kol kas nėra išsamiau tyrinėti. Čia jau pasibaigus intensyvioms kovoms, po Žalgirio 1410 m. ir Pabaisko 1435 m. mūšių, XV a. viduryje pastačius Bauskės pilį, prasidėjo intensyvūs teritorijos kolonizacijos procesai. Intensyvėjant miškų kirtimui, tankėjant gyvenviečių tinklui, atsirado poreikis sureguliuoti sieną (1426, 1473, 1529, 1541, 1545, 1582, 1583–1586, 1587). Tuo pačiu metu, XV a., Livonijos ordinas Žiemgaloje pradėjo dalyti būsimų dvarų valdas vasalams (pvz., magistras skyrė didelį feodą Hinrichui Foglelui ir Arntui Vindhofelui 1457 m.¹⁰), o Lietuvos pusėje dvarai steigiami nuo

4 Percy Schroeders, *Nachrichten über Kurländer in Litauen*, München: Kurländische Ritterschaft, 1984, p. 55.

5 Kazys Misius, „Vietovės“, in: *Joniškio kraštas*, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2011, p. 82–83.

6 Aleksandras Šimoliūnas, „Iš Joniškio krašto dvarų istorijos. Lieporų dvaras“, in: *Žemgyala*, 2010, Nr. 1 (9) – 2 (10), p. 34–39.

7 *Genealogisches Handbuch der Freiherrlichen Häuser*, Hauptbearbeiter: Walter v. Hueck, Bd. VI: *Stammfolge des Geschlechts der Freiherren v. Grotthuß*, Limburg a. d. Lahn: C. A. Starke Verlag, 1966, p. 210–216.

8 Mečislovas Jučas, *Baudžiarvos irimas Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1972, p. 160, lent. 56.

9 Ernestas Vasiliauskas, „Lieporų (Joniškio r.) kapinyno radiniai (VI–XI a.)“, in: *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2007, t. 30, p. 213–228; Idem, „Grafų Keyserlingkų ir kitų Lietuvos dvarininkų archeologiniai rinkiniai Kuršo provincijos muziejuje“, in: *Archaeologia Litwana*, Vilnius, 2015, t. 16, p. 102–136.

10 Imants Lanemanis, *Rundāles pils*, Rundāle: Rundāles pils, 2007, p. 3.

XV a. pabaigos – XVI amžiaus. Apie apgyvendinimo procesų mastus byloja faktas, kad Ordinas 1445–1447 m. Bauskės pilies statybai (1443–1451) iš Naugardo žemės į dabartinės Latvijos Brunavos, Ceraukstės, Gailyšų, Islycės, Vecsaulės, Skaistkalnės, teritorijoje tarp Žeimelio ir Saločių Lietuvoje ir kitas apylinkes atkėlė apie 3 000 belaisvių – vodų¹¹. Jų palikuoniai ilgainiui XVII–XIX a. pradėti vadinti krievingais. Ūkininkų pavardės Krievini (Krewin, Kriewin, Kriewini, Krewinie (lenk.), Krewing (vok.), Криевинъ, Кревинъ (rus.), Kreewing (lat.)), samdiniai pavarde Igaunis (liet. Estas, Lyberių k. (vok. Libeschen)) bei kitos fiksuotos ir Grothusų valdyto Pograničos dvaro Rūdynės kaime (1811–1850 m. revizijoje)¹², o gretimo Brunoviškių dvaro valdoje žinomas Krievgalių kaimas (iki 1921 m. priklausė Lietuvai, dab. Gailyšų apyl.). Matyt, seniausia užfiksuota šio tyrimo objekto Lieporų dvaro pavadinimo – *Žybolt muižja/mojža* (1539, 1586) finougriška forma (dvaras – *muyza, moyze*, tarm. *muižė*, lyv. *moize, mois*, est. *mõis*, krievinių *moise, mõiza*) yra susijusi su minėtais kolonizacijos procesais.

Lieporų laukas Upytės paviete rašytiniuose šaltiniuose yra žinomas jau nuo XVI a. Ankstesnių duomenų (pvz., 1473, 1529, 1545 m. LDK ir Livonijos sienų nustatymo sutartyse) vietovė nėra minima. Šios apylinkės iki Kryžiaus karų pabaigos 1290 m. priklausė Rytų Žiemgalos – Upmalės žemei, tikėtina, buvo viena jos sudėtinių dalių – apygarda (jų bendruomenės nariai laidoti tyrinėtuose VI–XIII a. Kriukų–Dvareliškių ir

11 Vodai – praktiškai išnykusi finų tauta, gimininga estams, savo tapatybę, kalbą, kostiumą, papročius išlaikė iki pat XIX a., vietos gyventojų vadinti krievingais (krieviniai, lat. *krievini*, vok. *Kreewin, Kreewing*, išvertus į lietuvių – *ruseliai*). Plačiau apie juos žr.: *Beschreibung der Provinz Kurland: Nach Anleitung des unter Allerhöchsten Schutz Seiner Kaiserlichen Majestät von Einer freien ökonomischen Gesellschaft zu St. Petersburg im Jahr 1802 angefertigten Entwurfs*, Hrsg. Keyserling P. von; Derschau Ernst von, Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1805, p. 186, 188–190; *Reise nach Livland und Kurland zur genauen Untersuchung der Reste der Liven und Kreewingen*, von A. J. Sjögren, Weimar, 1847; Ferdinand Johann Wiedemann, *Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland*, St.-Petersbourg: Eggers in Komm., 1871; „Kreewini“, in: *Konversazijas vārdnīca*, Rīga, 1908, t. 2, p. 124; „Krievini“, in: *Latviešu konversācijas vārdnīca*, Rīga: A. Gulbis, 1933, t. 9, p. 18339–18340; Ilga Jansone, „Krievini un to atstātās pēdas Zemgalē“, in: Raksti, t. V: *Starptautiskās zinātniskās konferences zinātniskie lasījumi G. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā materiāli*, Jelgava: G. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejs, 2008, p. 47–57. Apie finų substrātā pietinējo Žiemgaloje rašē ir Žeimelio kraštotyrininkas Juozas Šliavas (1930–1979), tačiau šių lingvistinių reliktų nesiejo su minėtais krievingais, o su žymiai senesniais reiškiniais (Juozas Šliavas, *Žiemgalių pėdsakai*, Vilnius: Žiemgala, 1996, p. 21–22, 49–53). Matyt, visgi šiuos reliktus Lielupės baseine reiktų sieti su gerokai vėlesniais procesais – vodų atkeldinimu XV a. viduryje į Rytų Žiemgalą.

12 Muižnieku dzimtu dokumenti. Grothusu dzimtas arhīvs. Dokumenti (revīzijas lapas, lūgums, kvīts) par dvēselu revīziju Pograničas muižā, 1811–1850, in: Latvijas valsts vēstures arhīvs (toliau – LVVA), f. 1100, ap. 6, b. 23, l. 3v, 17, 31, 33, 47, 63, 77, 92, 108, 148.

Lieporų kapinynuose). Ji pagal Lieporų upelį galėjo būti vadinama tuo pačiu – Lieporų vardu (XIII a. šaltiniuose šioje Upmalės dalyje minimos tik Plonės žemė su Šiurpės ir Guostagalio pilių apygardomis), taigi pavadinimo kilmė – hidroniminė. Ši Lieporų apygarda Livonijos ir LDK laikais XIV–XVI a. virto lauku, kuriame ilgainiui susiformavo smulkesni ūkiniai-administraciniai vienetai – dvarai. Analogijas galima įžvelgti ir gretimose 1254 m. minimose Plonės žemėje / apygardoje (*ad terram, quae Plane dicitur*), kur XVI a. Plonės upelio krantuose susiformavo atskiri – Didžiųjų ir Baltųjų Plonėnų dvarai su Plonėnų miesteliu ir kalvinistų bažnyčia. Pastebėta, kad XV a. pabaigoje – XVI a. buvusių pietų Žiemgalos centrų vietose (ar visai greta jų) formavosi parapijų centrai – Pašvitinys, Žagarė, Pasvalys, Linkuva, Joniškis, Papilė, Kuršėnai ir kt., kurie iki pat XIX a. vidurio atliko tam tikras administracines funkcijas. Lieporų apygardos / lauko atveju XVIII a. Kriukuose iškilo filijinė bažnytelė (minima 1725 m.), priklausiusi didelei Pašvitinio parapijai, kuri 1803 m. pertvarkyta į atskirą parapiją¹³.

Šio lauko ribas, remiantis Upytės pilies ir žemės teismų 1584–1615 m. knygomis, galima apibrėžti taip: dažnai minimas orientyras – Lieporo upelis (t. y. abu aukštupio ir vidurupio krantai), prie Inflantų [Kuršo] sienos (1586, 1595, 1614), ribos ties Švitinio upeliu (1586) bei tarp Lieporo ir Šešėvės upelių (1588), vietovardžiai – Sodakadruvė (1586, Содакадруве), Mikiškiai (1614, Микишки), Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio pavaldinys pirklys Paulius Kriukis, gyvenęs Lieporų lauke, Surviliškių kieme / kaime, prie Šešėvės upelio (1586, *въ полѣ Лепарахъ, надъ р. Шешевой, двора Сурвиллишскаго*), iškirstas miškas (1589), Žemaičių vyskupui Merkeliui Giedraičiui priklausę Viškūnų (Вишкунь) ir Kriukų (Круки) kaimai su 33 valakais žemės, kurie keliasdešimčiai metų buvę prijungti prie Druvių Skakų (Скоки) arba Lieporų dvaro (1614), Lieporų bajorkaimio (?) sodybos / namai (1588, 1612)¹⁴. Kartografavus šiuos toponimus matyti, kad Lieporų laukas tarp Šešėvės ir Švitinio upių galėjo apimti apie 5 705 ha plotą.

¹³ Liudas Jovaiša, „Kriukų Šv. Lauryno bažnyčios istorija“, in: *Lietuvos sakralinė dailė*, t. II: *Šiaulių vyskupija*, d. 1: *Joniškio dekanatas*, kn. 2: *Juodeikiai–Rudiškiai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 155–156.

¹⁴ *Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг*, Вильна: Типография Бр Д. и Х. Яловцерь, 1909, t. VII, p. 152 / Nr. 878, p. 76 / Nr. 462, p. 135 / Nr. 794, p. 137 / Nr. 807, p. 171 / Nr. 973; *Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг*, Вильна: Типография Бр Д. и Х. Яловцерь, 1912, t. VIII, p. 26 / Nr. 200, p. 361–362 / Nr. 295–296, p. 147 / Nr. 1098, p. 242 / Nr. 616, p. 355 / Nr. 267, p. 459 / Nr. 301–304, p. 114 / Nr. 114, p. 61 / Nr. 457–458, p. 61 / Nr. 460.

2.

Buv. Šiaulių apskr. Pašvitinio parapijos dvarų valdos – teritorija, 1583–1586 m. perėjusi LDK iš Livonijos / Kuršo ir Žiemgalos Kunigaikštystės, scheminio žemėlapių fragmentas, 1843, LVIA, f. 526, ap. 7, b. 5444

Former manor properties of the Pašvitinys parish of the Šiauliai County – the territory transferred from Livonia / the Duchy of Courland and Semigallia to the Grand Duchy of Lithuania in 1583/86. Detail of a blueprint map. 1843

Ilgainiui XVI–XIX a. šiame Lieporų lauke susiformavo atskiri 7 vienetai (dvarai), išsaugoję senąjį pavadinimą: privatūs Grothusų Lieporų ir Brašo (pagal paskutinius savininkus), Albertiškių (Albrychtowo alias Lepar), Medvilionių (XVII a. – 1769 m. dar vadintas Lieporų – Medvilany alias Lepary), Lieporų bajorkaimis (su 10–11 dūmų) ir, tikėtina, vėliau senojo pavadinimo neišsaugoję Juodeikių, Vengriškių, Žemaičių vyskupo Kriukų dvarai. Lieporų dvaro ne kartą keitėsi savininkai ir pavadinimai [2 il.]. Seniausi žinomi dvaro, vadinto Žybartų (*Żybart moijża alias Lepary w okolicy Leparach*), savininkai – Druvės (Druvos, lenk. Druwa, Druw, Druf, Druff, vok. Druwe, Traube) minimi 1653 m. Upytės teismo knygoje, kur nurodoma, kad Livonijos ordino magistras Hermanas Briugenėjus (Hermann von Bruggenei, gen. Hasenkamp, 1535–1549) 1539 m. privilegija feodo teise dvarą, nuo seno vadintą Žybart Mužza, Kurše [Livonijoje] ir Lietuvos pasienyje, už sąžiningą tarnybą paskyrė Jonui Druvei. Pagal karaliaus Stepono Batoro 1583–1586 m. sudarytos komisijos Abiejų Tautų Respublikos ir Kuršo sienai nustatyti atliktą korekciją dvaro valda iš Livonijos perėjo LDK ir buvo patvirtinta su visomis paveldėjimo teisėmis Kuršo riteriui Jodokui Druvei¹⁵. Šie faktai byloja tai, kad Lieporai po 1529 m. LDK ir Livonijos

¹⁵ Aktykacia listu dzielczego ich mosci panom Druwom służącego, 1757 07 05, in: LVIA, f. 285, ap. 1, b. 58 (SA-14555), l. 138–139; *Опись документов*, t. VIII, p. 171, Nr. 973; Grzegorz Błaszczyk, *Herbarz szlachty Żmudzkiej*, t. I: A–F, Warszawa: DIG, 2015, p. 585.

sienos korekcijos dar priklausė Livonijai (kitais vargu ar magistras galėjo skirti valdą savo vasalui) ir Lietuvai perėjo pasibaigus Livonijos karui, po 1583–1586 m. atlikto sienos patikslinimo (šaltiniuose dvaro savininkas Druvė įvardijamas kaip Livonijos / Kuršo pavaldinys). Pagal 1545 m. Livonijos ir LDK sienų aprašymą matyti, kad nagrinėjama teritorija priklausė Mintaujos komturijai (riba tarp jos ir Bauskėsėjo Pelaniškių (Kalnuočių) piliakalniu (montem Pillaten)?)¹⁶. Kita Kuršo ir Žiemgalos Kunigaikštystės teritorija analogiškai perėjusi LDK buvo Dytricho Grothuso (Dietrich von Grotthuss) Rundalės valdos pietinė dalis su vėlesniais Žeimelio, Pažemėlės, Kratošino ir Malgūžių dvarais (apie šį yra parengtas tyrimas). Apie tai byloja fragmentiškai išlikęs 1585 m. sienos aprašymas¹⁷. Laikotarpis po Livonijos karo sienų korekcijos menkai dokumentuotas, o dvarų tyrimai padeda užpildyti šias spragas.

Praktika, kai Ordinas pradėjo skirstyti feodus savo vasalams – pirmiausia vietiniams kilmingiesiems (kuršių, lyvių, Latgaloje, Sėloje, Žiemgaloje), fiksuojama jau nuo XIII a. pabaigos iki pat XVI amžiaus. Tokiu būdu magistras Finkė (Heinrich Vinke von Overberg, 1438–1450) 1444 m. skyrė feodą Pretsui Kerchshui, jo broliui Vetsenui ir posūniui Jokūbui bei jų palikuoniams Duobelės miestelyje, vietiniai vasalai žinomi ir prie Mežuotnės bei Bauskės. Jų skyrimą skatino keletas aplinkybių – nuolatiniai karai su kaimynais (XV a. viduryje su rusų Naugardo, XV–XVI a. sandūroje su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Ivanu III), be to, vietinius kilminguosius laikė lojalesniais nei vokiečius. Vietinių kilmingųjų valdyti feodai dominavo iki pat XIV a., o XV a. pradeda dominuoti vokiečių kilmingųjų. Vietinių feodų, palyginus su vokiečių, skaičius mažėjo dėl įvairių priežasčių: vietiniai nebuvo laikyti pakankamai kilmingais, nemaža dalis suvokietėjo (kuršiai von Gayl), susiliejo per mišrias santuokas, nemažai giminių išmirė ar žuvo karuose¹⁸. Šis modelis taikytinas ir minėtiems Druvėms bei kitoms krašto giminėms.

Druvės dar valdė ir Vengriškių palivarką, kurį su trobesiais ir klojimu Jurgis, Kristupas ir Zigmantas 1653 m. lapkričio 10 d. perleido broliui Aleksandrui, o jauniausiam Zigmantui atiteko Migališkiai, Jurgiui ir

¹⁶ Tomas Čelkis, Darius Antanavičius, „1545 metų Livonijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos patikrinimas (Livonijos pareigūnų ataskaita)“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, Nr. 27, p. 175.

¹⁷ *XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*, sud. Konstantinas Jablonskis, Kaunas: Menas, 1934, t. I, p. 265–274.

¹⁸ Indriķis Šterns, *Latvijas vēsture. 1290–1500*, Rīga: Daugava, 1997, p. 469–473, 478, 480, 501.

viduriniam Kristupui – Žybartų dvaras su namu, trobesiais, kluoniena, ariama ir neariama žeme, šienaujamomis pievomis ir miškais, pavaldiniais¹⁹. Bajorų Druvių kilmė (herbas *Wczele*) kol kas nenustatyta – įprastai tyrėjai juos kildina iš Livonijos²⁰. Pagal pavardės etimologiją (latv. *druva* – baimė²¹, laukas, dirva²²) galima manyti, kad tai sena Žiemgalos krašto giminė, panašiai kaip bajorai Leparskiai, Vilkickai, Plonianskiai bei kiti. Nustatytos 8 Druvių kartos: giminės pradininku nuo 1539 m. laikomas minėtas Jonas Druvė (I), jis turėjo sūnų Jodoką [Justą] (II) ir anūką Otoną Johaną (III), o šis turėjo 4 sūnus – Jurgį, Aleksandrą, Kristupą, Zigmantą (IV). Jurgis ir Aleksandras minimi 1655 m. „tvano“ metu pasirašę uniją su Švedija. Jurgis turėjo sūnų Joną, o Aleksandras – Baltazarą ir Kristupą (V). Jonas turėjo sūnus Igną, Tadą ir Petrą (VI), o Petras – Antaną, Juozapą ir Vincentą (VII), vėlesniajai kartai atstovavo Juozapas Antano ir Mykolas Vincento (VIII)²³. Kaip byloja Upytės pilies teismo 1584–1615 m. knygoje surašyti 1614 03 01 testamentas ir 1613 03 30, 1614 02 04, 1614 03 07 garantiniai raštai, jie giminiausi su kitomis įtakingomis Kuršo giminėmis: Justas Drufa-Žybortas, be šio dvaro, valdęs dar ir Aschhofo dvarą (nelokaluotas) prie Salgalės upės, buvo vedęs Dorotėją Sacken (Otono dukra, jai užrašyta 1 000 talerių ir po mirties dalis nuosavybės), jų dukra Dorotėja buvo ištekinga už Jono Bistramo ir „pagal vokiečių žemių paprotį“ pažadėtas kraitis – be rūbų, kitų daiktų, kurie duodami iš meilės vaikams, dar pažadėta 1 200 auksinų (kurių išmokėta 400, o už likusius tam pačiam Bistramui užstatyta Lieporų dvaro dalis su pavaldiniais, kitame dokumente dėl likusios skolos dalies išmokėjimo patikslinta, kad 100 lenkiškų auksinų buvo verti 40 kapų lietuviškų grašių)²⁴. 1619 m. minimas ir Johano Otono (iš Lieporų Lietuvoje) bei jo žmonos (namų ponios) (?) Adelheid Schelkens sandėris dėl 2 valstiečių ūkių pardavimo²⁵. Bajorai Druvės Lieporų dvarą (1661–1685/1717 m. dar vadintas

19 *Op. cit.*, in: LVIA, f. 285, ap. 1, b. 58 (SA-14555), l. 138v–139.

20 Rita Regina Trimonienė, „Svetimšalių ir svetimtaučių bajorų migracija į Žemaitiją XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje: migracijos kultūriniai veiksniai ir įtakos žemaičių visuomenei“, in: *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste: tarpdalykiniai tyrimai*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 499; Grzegorz Błaszczyk, *op. cit.*, p. 585.

21 *Drūve, drūvēties* – bijoti, būti neuztikrintam, liūdnam, baugštus (Janina Kursite, *Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb novadu vārdene*, Rīga: Madris, 2007, p. 82).

22 *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 2: *L–Ž*, ats. red. A. Vanagas, Vilnius: Moksas, 1989.

23 Grzegorz Błaszczyk, *op. cit.*, p. 586.

24 *Опись документовъ*, t. VIII, p. 361–362 / Nr. 295–297, p. 480 / Nr. 471, p. 471 / Nr. 394.

25 *Kurländische Güter-Chroniken. Neue Folge. Kautzmünde, Ruhenthal, Schwitten*, Mitau: E. Behre's Commissions-Verlag, 1899, Lies. I, p. 78.

Karklynės (Karklien) vardu) valdė 1539–1666/1676 m., po jų – baronai Frankai 1666/1676–1826/1834 m.²⁶, laikinai Tyzenhauzai – 1763–1773 m.²⁷, galiausiai tarp 1826/1834²⁸–1940 m. Grothusai.

Kaip matyti iš 1644 m. dokumento, Druvės valdė ir kitą Lieporų dvarą (vėliau žinomą Brašo Lieporų) su Bikaičių kaimu²⁹. 1725 m. Pašvitinio parapijos ribų aprašyme minimi našlei Druvienei priklausę Mišeikių kaimas, Pavirčiuvės dvaras, Vengriškių dvaras, <...> Butkūnų ir nenustatyti kaimai, Drevininkų užusienis (*wioska Miszeykie Pani Druwowey, dwor Powirczuw Pani Druwowey, dwor Węgryszki takze tey pani Druwowey, chlop Jasulis ieden, wioska Rzele, wioska Stulbele, wioska Butkuny, chlop Drawinikas pni Druwowey*), pono Bolšvingo – Bikaičių ir Juodeikių kaimai, dvaras (*wioska Beykaycie, wioska Judeykie, dwor Pa Bolswinga*), pono Franko – Gailiūnų kaimas Kuršo pasienyje, Sodininkų kaimas (*wioska Gayluny Pograniczu Kurlandskim, wioska Sodyniki Pa Franka*)³⁰.

Lieporų Grothusų atšaka

Baronai Grothusai – sena ir įtakinga Livonijos ordino, Kuršo ir Žiemgalos Kunigaikštystės giminė, susijusi su kitomis krašto giminėmis – Keizerlingais, Goesais, Frankais ir kt. Giminės pradininku laikomas Otas Grothusas (Otto von Grotthuss, †1527; I), kuris 1505 m. įsigijo didelę Rundalės valdą, jo sūnūs pasidalijo tėvo palikimą ir tokiu būdu susiformavo baronų Grothusų giminės 3 atšakos: Rundalę paveldėjo vyriausiasis sūnus Otas (Otto von Grotthuss, †1577), Svitenę – vidurinysis sūnus Tomas,

26 1666–1680 m. dvaro savininku minimas Kuršo kancleris Evaldas Frankas (Ewald von Pfeilitzer gen. Franck) ir jo žmona Barbora Margarita iš Švarcų (Schwarz) (žr. Muižnieku dzimtu dokumenti. Pfeilitzeru-Franku dzimta. Dokumenti (žiņojumi, testamenti, līgumi u.c.) par nekustamā īpašuma mantošanu, 1626.–1880, in: LVVA, f. 1100, ap. 13, b. 1085, l. 119v; Muižnieku dzimtu dokumenti. Pfeilitzeru-Franku dzimta. Dokumenti (spriedums, protests, protokoli) par dzimtas loecklu kārtotajiem juridiskajiem jautājumiem. 1666.–1810, in: LVVA, f. 1100, ap. 13, b. 1101, l. 3, 7, 11–12, 19). Genealoginēse lentelēse aptinkami XVII a. gyvenę 2 Evaldai: 1) Mikalojaus (Nicolaus) ir Anos (Anna von Behr) (Wisseln, Pūrēs (Puhren), Sēmēs (Sehmen, lat. Sēme), Culven dvarai), 2) Klausu (Claus) (Pūrēs (Puhren) dvaras) sūnūs, abiem atvejais Pūrēs (vok. Puhren) dvaro savininkas (žr. Kurzemes bruņniecības arhīvs (1656–1938). Franck-Pfeilitzer. 19. gs., in: LVVA, f. 640, ap. 3, b. 97, l. 2, Tab. I; Materiāli par personām Rīgā un Baltijas provincēs. Pfeilitzer, 1748.–1878, in: LVVA, f. 4011, ap. 1, b. 4278).

27 *Op. cit.*, in: LVVA, f. 1100, ap. 13, b. 1085, l. 119–120.

28 Vieni šaltiniai nurodo, kad Lieporų dvarą Grothusai įsigijo apie 1815 m. ([Grotthuss Alexander], *op. cit.*; Aleksandras Šimoliūnas, *op. cit.*, p. 34), kiti – 1834 m. (Kazys Misius, *op. cit.*, p. 83).

29 Actt inwentarza od jego mosci pana Druwa straznika Xięstwa Zmuydskiego jego mosci Panu Treydanowi podczaszemu pinskiemu z pani małżące jej mosci szużącego, 1644–1645/1694, in: LVIA, SA-39, l. 405–406v.

30 Pašvitinio bažnyčios inventorius, 1725 10 16, in: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 424, l. 8–8v.

3.

Frydricho Grothuso šeima svečiuose pas brolių Harij (Otto Heinrich (Harry)) Mintaujos bute apie 1909 m. Iš kairės sėdi: Leo (Leopold (Leo) Birckenstaedt, 1869–1947, žentas, Almos vyras), Alma (Alma Wilhelmine Marie, 1879–1923, dukra iš pirmos santuokos), Frydrichas (Daniel Heinrich Theodor Friedrich, 1851–1918, tėvas), Marija (Marie geb. von Behr, 1856–1935, antroji žmona – motina), Marija (Alma Ina Marie (Mary), 1894–1963, dukra), Johanas (Hansas) (Alexander Arthur Ernst Johann (Hans), 1891–1959, tūpi, sūnus), Aleksandras (Alexander (Lex) Julius Otto, 1855–1933, broliis)

Friedrich von Grotthuss's family visiting his brother Harry (Otto Heinrich) in his flat in Mitau (Jelgava) ca. 1909. Sitting from the left: Leopold (Leo) Birckenstaedt (1869–1947, son-in-law, Alma's husband), Alma Wilhelmine Marie (1879–1923, daughter from the first marriage), Daniel Heinrich Theodor Friedrich (1851–1918, father), Marie geb. von Behr, 1856–1935, second wife-mother), Alma Ina Marie (Mary) (1894–1963, daughter), Alexander Arthur Ernst Johann (Hans) (1891–1959, squatting, son), Alexander (Lex) Julius Otto (1855–1933, brother)

Berstelę – jauniausieji Hermanas (II) ir Detlofas (tolesnis jo likimas nėra žinomas). Berstelės atšakos Hermanas susilaukė sūnaus Hildebrando (III), o šis – sūnaus, pavadinto senelio Hermano vardu (†1638; IV)³¹. Giminei įsi-
gyjant atskirus dvarus, formavosi atskiros atšakos. Tokiu būdu Bauskės seniūnas Otas Johanas (Otto Johann II, 1701–1742, iš Berstelės atšakos, VIII kartos Otto palikuonis) laikomas Brunoviškių atšakos pradininku (nuo 1730 m. valdė Brunoviškių ir Kamardės (iki 1921 m. abu priklausė Lietuvai, dab. Latvija)). Įdomu, kad Kamardės atšakos pradininkas jo sūnus

³¹ Imants Lancmanis, *Svitenes muiža. Bērsteles muiža. Schwitten. Gross-Bersteln*, Rundāle: Rundāles pils muzejs, 2003, p. 3, 45–46.

Kristupas Ernestas (Christoph Ernst, 1736–1800; IX; taip pat Kamardės (vok. Komoddern) ir Brunoviškių (vok. Brunnowischek, Brunnowiszek) dvarų savininkas) 1762 m. Duobelėje vedė tolimą giminaitę – Aną Grothus (Anna Alexandrina Juliana Lovisa von Grotthuss, 1744–1800), Gedučių dvaro savininko, kompozitoriaus Evaldo (Ewald Dietrich, 1751–1786, Rundalės atšakos) seserį. Priminsime, kad Evaldas į Lietuvą atsivežė pirmąjį klavesiną, buvo garsaus Lietuvos ir Kuršo mokslininko Teodoro (Theodor, 1785–1822) tėvas. Tokiu būdu tiesioginiai kraujo giminystės ryšiai Lieporų Grothusus sieja su garsaus mokslininko gimine. Jo sūnus Frydrichas (Otto Ewald Friedrich, 1774–1848; X) tarp 1826–1834 m. įsigijo Lieporų dvarą, įrengė šeimos pagrindinę rezidenciją ir yra laikomas šios atšakos pradininku. Nuo 1866 m. dvaras priklausė šio sūnui Aleksandrui (Carl Alexander, 1813–1875; XI), o nuo 1878 m. – anūkui Frydrichui (Daniel Heinrich Theodor Friedrich, 1851–1918; XII)³² ir galiausiai 1918–1941 m. – proanūkiui Johanui (Hansui) (Alexander Arthur Ernst Johann (Hans), 1891–1959; XIII)³³ [3 il.]. Nuo XIX a. Lieporų dvaras tam, kad atskirtų nuo kitų Lieporų dvarų (Brašo (Brasch-Leeparn) ir bajorkaimio 10 valdų), pradėtas vadinti Grothusų Lieporų (Grotthuss-Leeparn, госп. дв. Лепары Гротуса).

Valda XVIII–XIX a.

Nagrinėjamoje teritorijoje XVI a. pabaigoje pastebima specifinė – smulkioji – žemėvalda. 1585–1595 m. dar minimas Lieporų laukas (pasak Juozo Jurginio, XVI a. lauką reikia sieti su XIII–XIV a. *laukais*, tai – tarp miškų įsikūrusių žemdirbių sodybos su dirvomis ir pievomis, tarp kurių nematyti bajoriško tipo kiemų-kaimų³⁴; latviškas atitikmuo būtų *pagasts*, kurie žinomi nuo XIV a., buvo sudėtinė parapijos ar apygardos dalis, formavosi priešistorinių pilių apygardų pagrindu, sudarė vienas ar keletas kaimų, su savo teritorija ir ribomis³⁵), kiemai (dvarų, bajorkaimių ar kaimų ištakos (Livonijoje kaimas – *ciems* įvardijamas kaip sudėtinė *pagasto* dalis³⁶)) ir dvarai,

32 Muižnieku dzimtu dokumenti. Grothusu dzimtas archivs. Dzimtas genealogiskas tabulas par 16.–19. gs., in: LVVA, f. 1100, ap. 6, b. 36, l. 4v, 6, 8, 13; Muižnieku dzimtu dokumenti. Grothusu dzimtas archivs. Dzimtas genealogiskas tabulas, 1570–1872, in: LVVA, f. 1100, ap. 6, b. 6, l. 11; *op. cit.*, in: LVIA, f. 542, ap. 1, b. 262, l. 13; *Genealogisches Handbuch der Freiherrlichen Häuser*, p. 208–213; Percy Schroeders, *op. cit.*, p. 18, 45–46, 55.

33 Aleksandras Šimoliūnas, *op. cit.*, p. 34–36, 39; Kazys Misius, *op. cit.*, p. 83.

34 Juozas Jurginis, *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 124, 166, 168.

35 Indriķis Šterns, *op. cit.*, p. 519–523.

36 *Ibid.*

namai su daugybe savininkų pavardžių. Pavyzdžiui, 1667 m. Lieporų lauke nurodyti 33 bajorai, iš jų 13 Leparskių pavarde, 8 bajorai turėjo valstiečių, iš viso 80 dūmų³⁷. Analogijų galima išvesti Livonijoje, kur latvių istorikas Indriķis Šternas, tyręs Vidžemės dvarų valdas 1412–1495 m., pastebėjo, kad, pagal turimus duomenis, jas įprastai sudarė nuo 2–20 žagrių (t. y. 20–200 ha), o Ordino vasalų feodai paprastai buvo dar mažesni (vos keletas valstiečių ūkių), o didesni (9–22 žagrių, 2 kaimų) – retos išimtys³⁸. Lieporai vėlai, 1583–1586 m., perėjo LDK, tad čia pavėluotai buvo vykdoma valakų reforma. Tikriausiai sekant LDK pavyzdžiu, XVI a. pabaigoje – XVIII a. žemėvalda stambėjo – formavosi dvarai su gatviniais kaimais, bajorkaimis (pasak J. Jurginio, žemininkai, turėję vos vieną kitą valstietį arba visai jų neturėję, savo žemių valakais nematavo ir į kaimus nesikėlė, todėl jų sodyboms prigijo *akalicų* vardas³⁹). Kuršo ir Žiemgalos Kunigaikštystės valstybiname Sesavos dvare, pasienyje su LDK, visai greta Lieporų valdų, XVI–XIX a. buvo laisvųjų žemininkų (kioninių) Butkūnų kaimas (das Freidorf Butkuhnen oder Nowadneeken), o XIX a. ilgainiui jie perėjo į katalikybę ir sulietuvėjo (*littausische Freidorf*)⁴⁰.

1586 m. rugpjūčio 30 d. skunde fiksuota seniausia užuomina apie dvaro sodybą prie Lieporo upelio: „dėl užmušimo tėvų jų Baltramiejaus ir Andriaus, tėvo jo Jono Druvės, ir apie išvarymą dabartinių palikuonių iš namų ir dvaro ir dėl užgrobimo žemių, abiejuose Lieporo upelio krantuose ir *moišos* pastatų tame sklype“ (*о забытя отцовъ ихъ Балтромея и Андрушка, отца его Яна Друве, и о выгнанье иныхъ продковъ ихъ з домовъ и отъ маетностей и о забранье кгрунтовъ по обе стороне речки Лепари и побудованбе мойжы на томъ кгрунте*)⁴¹. 1614 03 01 patikslinta, kad ji buvo prie Kuršo pasienio⁴².

Daugiau duomenų apie Lieporų dvaro valdą yra iš XVIII amžiaus. Antai 1717 m. Vilhelmas ir Elžbieta (geb. von Pfeilitzer gen. Franck) Sakenai (von Sacken) už 5 000 muštinių talerių „geromis monetomis“⁴³ perleido Kristupui Frankui (Christoph von Pfeilitzer gen. Franck) Lieporų ir

37 Kazys Misius, *op. cit.*, p. 82.

38 Indriķis Šterns, *op. cit.*, p. 455–456, 503.

39 Juozas Jurginis, *op. cit.*, p. 286.

40 Latvių istoriko Agrio Dzenio informacija. *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1881*, Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1882, p. 61.

41 *Опись документовъ*, t. VII, p. 152 / Nr. 878.

42 *Опись документовъ*, t. VIII, p. 362 / Nr. 295.

43 T. y. aukštos prabos sidabro talerių monetomis (taleriai, 1/2 talerio ir 1/4 talerio).

Karklynės (Mažųjų Lieporų) palivarko (Majetnesa Lepary i do folwarku Karklinia alias Małe Lepary) pavaldinius. Inventoriuje Judiškių (Judyszki) kaime minimos 1 sodyba ir 5 tušti sklypai, Gaikoniuose (Gaykony) – 6 ir 7 tušti, Latvelių (Latwele) kaime – 5 ir 6 tušti, Maželių – 3 ir 1 tušti⁴⁴. 1741 m. kitas Lieporų dvaras pagal savininką vadintas Anusevičių (Lepar alias Anusewicz), kuriam priklausė Andrešiūnų (Andruszuny), Maželių (Mazele), Andriejūnų (Andrejuny) kaimai. Dvaras 1699 m. priklausė Anusevičiams, 1720 m. – Kojelavičiams, o 1741 m. Johanas Frydrichas Medemas pardavė Kijevo vaivadystės sargybiniui Rafaeliui Pranciškui Landsbergiui (†1754)⁴⁵. 1763 m. jis jau vadintas Albertiškių–Albrechtavo vardu (Albrychtowo alias Lepar), kuriam priklausė Andrešiūnų, Maželių, Andriejūnų kaimai ir karčema, šį kartą paveldėtojas Kijevo vaivadystės sargybinis Rafaelis Landsbergis [Rafaelio Pranciškaus sūnėnas]⁴⁶ Lieporų dvarą pardavė Malgūžės dvaro savininkui Ernestui Tyzenhauzui (Ernst von Tiesenhausen, *1737)⁴⁷. Šis netrukus 1768 / 1771 m. Lieporų dvarą (Lepary) kartu su Gailiūnų kaimu ir karčema, Sodininkų, Maželių kaimais, buv. Karklynės palivarko (Karklinje alias Mało Lepary, kuriame kurį laiką buvo įsikūręs girininkas) pardavė svainiui Karlui Frydrichui Frankui (Karl Friedrich von Pfeilitzer gen. Franck, 1735–1803, žmona Ieva Julijona iš Tyzenhauzų (Eva Juliana geb. von Tiesenhausen))⁴⁸. 1771 m. nurodoma, kad Starobudo stalininkas Jurgis

44 Akt inwentarza poddanych przy prawie wieczystym od ich mosci panow Sakinow malzonkow jego mosci panu Frankowi danego, 1779 09 09, in: LVIA, SA-68, l. 1202–1203v.

45 [Sutartis dėl Lieporų (Anusevičių) dvaro pardavimo], 1741 04 04, in: LVIA, SA-15347, l. 48–51.

46 Apie Landsbergius (von Landsberg) žinoma tai, kad Lietuvos atšakos pradininku laikomas Eberhardas (Eberhard, †1652), kuris 1652 m. įsigijo Lašmenpamūšio (vok. Pomusz) ir Dylowkow dvarus. Jo anūkas – Rapolas Pranciškus (Rafael-Franz, †1754) buvo Albrechtavo (vok. Albrychtow) ir Juodeikių (vok. Judeiki) dvarų savininkas, 1741 m. vedė Mariją Elžbietą (Maria Elisabeth von Schroeders), vaikų neturėjo, linija išmirė. Jis 1754 m. testamentu sūnėnui Rapolui (Rafael) paliko Albrechtavo, o Juozapui – Juodeikių dvarus. Rapolas 1764 m. valdė Vengriškių (Woyryszek) ir Albrechtavo dvarus, buvo vedęs Konstanciją iš Kulešių (Konstanzia Kulesza) (*Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. (Herausgegeben von Verbänden des livländischen, estländischen und kurländischen Stammadels)*. O. Stavenhagen, heraus. Bd. 2: Kurland: 1930–1944, Görlitz: Verlag für Sippenforschung und Wappenkunde G. A. Strake (Inh. Hans Kretschmer), [1944], Lies. 9.–12, p. 660; Percy Schroeders, *op. cit.*, p. 25, 43, 51), jo sesuo Eleonora iškėjo už gretimo Medvilionių (Lieporų) dvaro savininko bajoro Pranciškaus Gosicko.

47 [Sutartis dėl Lieporų (Albrechtavo) dvaro pardavimo], 1763 04 03, in: LVIA, SA-15351, l. 341–344.

48 Przyznanie wieczysto ugodliwego zapisu między jegomosci panami Tyzenhauzami y Frankami zaszlego, 1768 07 18/1773 07 16, in: LVIA, f. 351, ap. 1, b. 8 (SA-15269), l. 209–216; Przyznanie inwentarza majętnosci Lepar od jegomosci pana Tyzenhauza y Frankow jegomosci panu Tyzenhauzowi danego, 1768 06 23/1773 07 16, in: LVIA, f. 351, ap. 1, b. 8 (SA-15269), l. 217–218; Przyznanie inwentarza majętnosci Lepar od jegomosci pana Tyzenhauza jegomosciom panom Frankom danego, 1771 05 05/1773 07 16, in: LVIA, f. 351, ap. 1, b. 8 (SA-15269), l. 219–220.

Grothusas (†1791, jo sesuo Ona Sibilė (Anna Sibylle von Grotthuss) ištekę-
jo už Goesų Lietuvos atšakos pradininko Oto Frydricho (Otto Friedrich von
Goes)) dvarą, vadintą Albrychtow alias Lepary, su karčema ir Maželių, An-
drešiūnų, Andriejūnų (Indriliūnų) kaimais perleido tam pačiam Karlui Fry-
drichui Frankui⁴⁹, o šis netrukus 1777 m. su Gailiūnų, Sodininkų, Maželių,
Andrešiūnų kaimais ir buvusiu Karklynės palivarku – savo pusbroliui Ferdi-
nandui (1723–1783)⁵⁰. Surašytas apie 1780 m. baronų Frankų turtas (dvarai
Lietuvoje bei Kurše įkainoti: Sesavos (Sessau) – 75 000, Mėmelės (Memel-
hof) – 43 200, Lieporų – 71 000 ir kt., namas Jelgavoje – 12 000, obligaci-
jos – 23 940, iš viso – 225 140 florinų), motinos dalis (52 000), skolos (76 650),
likęs turtas (96 490 florinų) paskirstytas palikuonims: Luizai (13 784 2/7),
Petrui (27 568 4/7), Frydrichui (27 568 4/7), Ernestui (27 568 4/7 florinų)⁵¹.
1775 m. Upytės dūmų tarifuose nurodyta, kad baronų Hanų (von Hahn) lai-
kytą Lieporų dvarą (1 dūmas) sudarė Albertiškių palivarkas (Albertyszki, 1),
Maželių (5), Andrešiūnų (Endruszyny, 2), Sodininkų (Saudyniki, 6), Gailiūnų
(9), Karklynės (1), Andriejūnų (Andrehuny, 1) kaimai (iš viso 26 dūmai)⁵².
1790 m. padūmės tarifuose Petro Franko (Peter Georg von Pfeilitzer gen.
Franck, 1752–1825, Ferdinando sūnus) Lieporų dvare (1 dūmas) nurodyta
esant Albertiškių palivarką (Olbrychtow, 1 ir karčema), Maželių (5), Sodinini-
kų (Sodyniki, 6), Gailiūnų (9, kurių 1 karčema), Andrešiūnų (Andreszyny, 2),
Andriejūnų (Andreiny, 1), Karklynės (1) kaimai (iš viso 26 dūmai)⁵³. Vėliau,
1816 m., Petro viduriniojo brolio Jurgio Franko (Georg Friedrich Ernst von
Pfeilitzer gen. Franck, 1760–1830) valdytame Lieporų (kartu su Albrechta-
vu) dvare surašyti 22 dūmai (ūkiai su 104 „vyriškom“ sielom)⁵⁴. Tuo tarpu
jauniausiasis brolis Ernestas (Ernst Johann von Pfeilitzer gen. Franck,
1762–1847) 1797 m. įsigijo Daunoravos dvarą.

49 Przyznanie wieczysto przodaznego prawa na dobra Albrychtow alias Lepary od jegomosciow panow Grotuzow jegomosci panom Frankom danego, 1771 10 14/1773 07 16, in: LVIA, f. 351, ap. 1, b. 8 (SA-15269), l. 221–223.

50 Przyznanie inwentarza majetnosci Lepar, Albrychtowa seu Lepar od wielmoznzych Frankow wielmożnemu Frankowi danego, 1777 03 15, in: LVIA, f. 351, ap. 1, b. 12 (SA-15273), l. 141–147.

51 Dokumentas be datos, tikėtina, sudarytas prieš tėvo Ferdinando mirtį 1783 m. Archyvo byloje ant lapo pieštuku užrašyta 1826 m. data, matyt, reiškianti perrašymo datą; *Op. cit.*, in: LVVA, f. 1100, ap. 13, b. 1085, l. 33.

52 Naugarduko, Minsko ir Trakų vaivadijų bei Lydos, Upytės, Oršos ir Rečicos paviėtų dūmų ir padūmės mokesčio tarifai (*Nowogrodzkie, Minskie, Trockie województwa, Lidzki, Upitski, Orszanski i Rzeszycki powiaty*), 1775, in: LVIA, f. 11, ap. 1, b. 1588 (SA-18167), l. 45v.

53 Upytės pavieto dūmų tarifas (*Taryfa dymów*), 1790, in: LVIA, f. 11, ap. 1, b. 707 (SA-3370), l. 8v.

54 Дело об исчислении расходов на составление ревизских сказок и о злоупотреблениях казенной палаты. Сведения о количестве дымов и душ по имениям, 1816–1826, in: LVIA, f. 391, ap. 6, b. 123, l. 191.

Kaip matyti, 1763–1773 m. minimas Lieporų–Albrechtavo pavadinimas byloja, kad tuomet tai buvo atskira valda (be didelių Gailiūnų, Sodininkų kaimų ir Karklynės palivarko) ir jos sodyba buvo įsikūrusi vėliau žinomo Albertiškių palivarko vietoje. Labai tikėtina, kad tarp 1768–1775 m. ši valda baronų Frankų jau buvo sujungta su jų valdoma Lieporų–Karklyne, nes jau 1775 m., 1790 m. padūmės tarifuose, 1777 m. inventoriuje kartu minimi abu Lieporų ir Albertiškių dvarai (Lepar y Albrychtow alias Lepar). Lieporų–Karklynės dvaro sodyba egzistavo jau XVI a. – tai liudija minėti šaltiniai bei LVVA (Pfeilitcerių-Frankų (von Pfeilitzer gen. Franck) byloje) saugomas Lieporų (Karklynės) dvaro archyvo 1589–1773 m. aprašas⁵⁵, kurio dalies dokumentai (1662–1690) saugomi būtent Frankų fonde⁵⁶, o likusios dalies likimas kol kas nėra žinomas. Šios Lieporų dvaro valdos abiejų Albertiškių ir Karklynės sodybų lokalizavimui, chronologijai bei jos struktūrai nustatyti reikalingi papildomi rašytinių šaltinių ir archeologiniai tyrimai.

1 lentelė. Lieporų (Grothusų) dvaro dūmų suvestinė⁵⁷

Metai / dvaras, palivarkas, kaimas, girininkija	Lieporai (d)	Albertiškių (p)	Andrešūnai	Andriejūnai	Mažėliai	Gailiūnai	Sodininkai	Karklynė	Iš viso
1717 m.	+				3+1t			+p	14
1741 m.	+		1+1t	1	2				5
1763 m.	+	1k	3	1	2				6
1764 m.	+								24
1771/1773 m.	+	1k	3	3	3				9
1768/1773 m.	+				3	9+1k	5	1g	17
1771/1773 m.	+				3	10+1k	5	1p	20
1777 m.	1	1	2	1	2	8+1k+3t	6+3t	1p	26
1775 m.	1	1	2	1	5	9	6	1	26
1783 m.	+								26
1790 m.	1	1+1k	2	1	5	9+1k	6	1	26
1816 m.	1	1							22
1848/1854 m.	+		+	+	+	+	+		18
1894 m. priklausę buv. baudžiauninkams				22 d. 2300 s.	116 d. 312 s.	130 d. 1842 s.	91 d.	6 d. 58 s.	366 d. 2112 s.
d – dvaras, d. – dešimtinė, g – gyveno girininkas, k – karčema, p – palivarkas, s. – kv. sieksnis, t – tuščias									

⁵⁵ *Op. cit.*, in: LVVA, f. 1100, ap. 13, b. 1085, l. 119–120.

⁵⁶ *Op. cit.*, in: LVVA, f. 1100, ap. 13, b. 1101, l. 1–21.

⁵⁷ Sudaryta pagal tekste minimus inventorius, o 1717 m. duomenys – pagal literatūrą (Mečislovas Jučas, *op. cit.*, p. 160, lent. 56), 1764 ir 1783 m. (Percy Schroeders, *op. cit.*, p. 55).

1854 m. Grothusų Lieporų dvaro valda apėmė 1037 dešimtines žemės, kurios 18 dešimtinių sudarė sodybos su daržais, sodais, 270 – ariamos, 108 – pievų, jai priklausė Andrešiūnų, Andriejūnų (Indriliūnų), Mažėlių, Sodininkų ir Gailiūnų kaimai (iš viso 18 dūmų) su 108 vyrų ir 112 moterų „sielomis“, iš jų darbingų – 67 vyrų ir 70 moterų⁵⁸. 1878 m. valda apėmė 400 dešimtinių 1208 kv. sieksnius⁵⁹. 1881 m. Kauno gubernijos žemvaldžių sąrašuose nurodoma, kad valdą sudarė 315 dešimtinių dirbamos žemės, 25 blogos ir 140 miško (iš viso 480 dešimtinių, karčėmų, malūnų nėra)⁶⁰.

1812 m. sudarytame Pašvitinio parapijos⁶¹ ir 1843 m. Šiaulių apskr. žemėlapuose⁶² apytikriai pažymėtos Lieporų (д. Лепары) su netiksliomis Gailiūnų (Гаупуны), Sodininkų (Соденики) ir Mažėlių (Мажеле) kaimų vietomis ir gretimų dvarų valdos [žr. 2 il.]. Šią informaciją (ribas su gretimais dvarais) gerokai patikslina 1885 m. sudarytas valdos planas (situacija po 1861 m. valstiečių reformos). Valda plytėjo į rytus nuo Lieporo upelio, kompaktiškai nutįsusi šiaurės–pietų kryptimi, o kairiajame upelio krante, tarsi apendiksui į Vigantų–Brašo Lieporų dvaro valdą, buvo įsiterpusi jos tąsa (87 d. 804 kv. sieks. / ~95 ha, vėliau žinoma kaip Valdhofo palivarkas). Sunku pasakyti, ar ši teritorija nuo seno priklausė, ar buvo įgyta vėliau iš gretimo Lieporų dvaro. 2020 m. girininkas Gediminas Vitkauskas Ažuolynės miške (pavadinimas nuo kadaise greta buvusio Ažuolynės palivarko) rado Lieporų dvaro valdos šiaurinės ribos kampinį riboženklį (X: 6243799, Y: 491828). Jis žymėjo ribą su gretimu Bergo valdytu Juodeikių dvaru (1885 m. planas).

Išliko 1885 m. sudarytas Lieporų dvaro valdos planas [4 il.]⁶³. 1894 m. dvaro įkeitimo Vilniaus valstybės dvarininkų žemės bankui byloje patikslintos naudmenos – išskirti 5 sklypai, o plane pažymėtos Lieporų dvaro, Albertiškių–Albertshofo (Албертсгофъ), Miežinių–Valdhofo (Валдгофъ), Karklynės–Ozolų (rus. Озолъ, liet. Ažuolų, Ažuolynės) palivarkų sodybos, Frankynės karčema (Карчма Франкенъ), nurodytas arimų, pievų, miško, upių, kapinių (su žvyroduobe, kurios vietoje buvo V–XIII a. žiemgalių

58 Выписки из инвентарей помещичьих имений и расписки владельцев о принятии инвентарных правил по Шавельскому уезду, 1848/1854, in: LVIA, f. 378, BS-1848, b. 2118, l. 302–303.

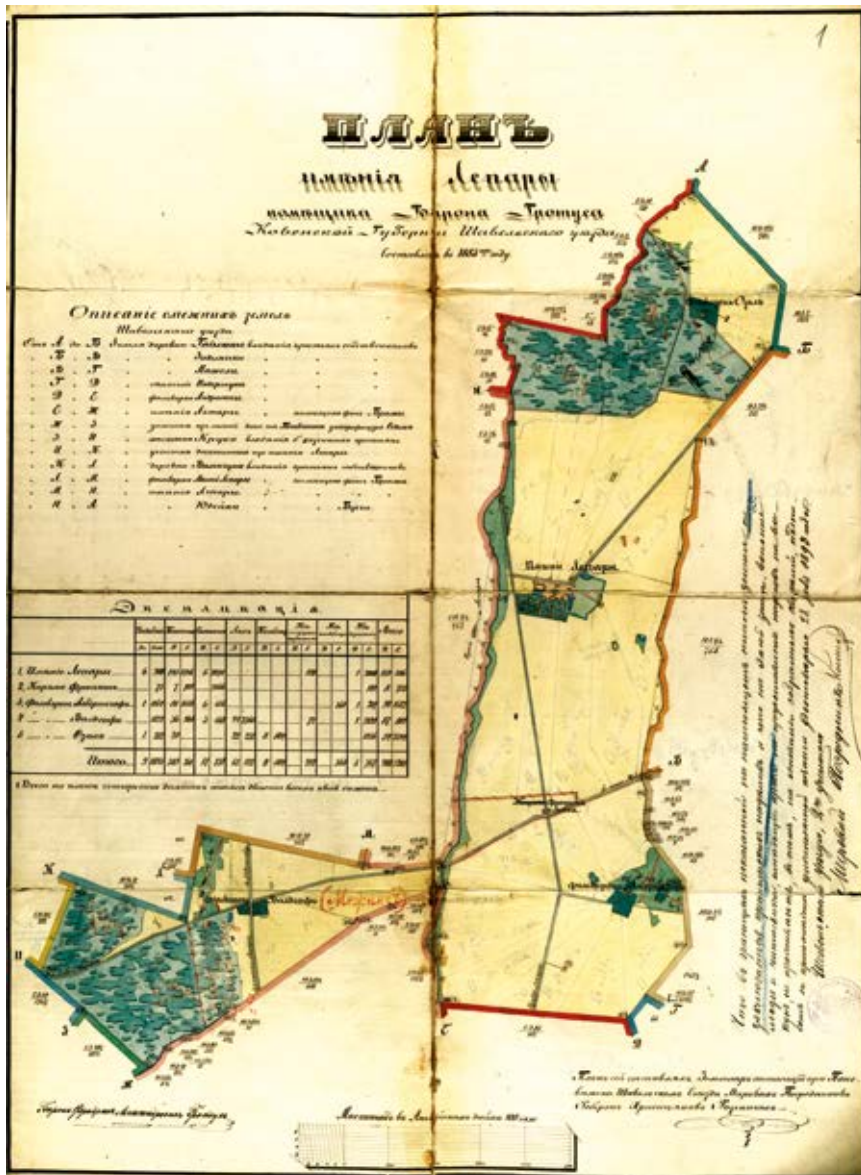
59 Viliaus Grotuso įpėd., in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 1248, ap. 2, b. 1844, l. 9.

60 Алфавитный список землевладельцев Ковенской губернии (по 1-е сентября 1881 года), Ковно: Типография губернского правления, 1882, l. 97.

61 Pašvitinio ir Linkuvos parapijų žemėlapis, 1812, in: LVIA, f. 525, ap. 8, b. 1582, l. 13.

62 Карта Шавельского у. Ковенской губернии, 1843, in: LVIA, f. 526, ap. 7, b. 5444.

63 *Op. cit.*, in: LVIA, f. 542, ap. 1, b. 262, l. 1.

4.
Lieporų dvaro valdos planas, 1885, braižė Robertas
Rozentalis, LVIA, f. 542, ap. 1, b. 262, l. 1

Plan of the Lieporai manor property. 1885

Ernestas Vasiliauskas —
Lieporų dvaras – baronų Grothusų rezidencija

kapinytas ir iš čia į Kuršo provincijos muziejų 1912–1913 m. pateko keliasdešimt radinių), kelių, iš viso – 400 dešimtinių 1208 kv. sieksnių plotas. Byloje minima 10 naudmenų laukų po 14 dešimtinių (1, 7 – pūdymas, 2 – rugiai, 3, 4 – dobilai, 5 – vasarojus su miežiais, linais, bulvėmis, 6, 10 – avižos, 8 – kviečiai, 9 – miežiai), o plane pieštuku jie buvę pažymėti⁶⁴. Kaip matyti, pavadinimai ilgainiui kito – buvo duotos latviškos (Karklynės > Ozol (lat. *ozolu* = ažuolų), Mežin (lat. *meža* = miško)) arba vokiškos formos (Albertiškių–Albertshofo, Miežinių–Valdhofo). Tuomet valda ribojosi su gretimų kaimų Gailiūnų (A–B), Sodininkų (B–V), Maželių (V–G), Andrešiūnų (G–D), Andriejūnų (D–E) (visi iki 1861 m. priklausė Grothusų Lieporų dvarui), Bergo Juodeikių (N–L), Brašo Lieporų dvaro (E–Ž, L–M, M–N) ir Valančiūnų (K–L, iki 1861 m. priklausė Brašo Lieporų dvarui), Kriukų mst. valstybinių valstiečių (Z–I) sklypais.

2 lentelė. Lieporų (Grothusų) dvaro, palivarkų naudmenų suvestinė 1894 m.⁶⁵

Sklypas	Sodybų	Arimų	Pievų	Miško	Iš viso geros	Upių	Kapinių	Kelių	Iš viso
Lieporų dv.	6 d. 980 s.	143 d. 1736 s.	6 d. 2070 s.	–		920 s.	–	1 d. 2000 s.	159 d. 506 s.
Frankynės k.	73 s.	7 d. 709 s.	2166 s.	–		–	–	184 s.	8 d. 732 s.
Albertshofo p.	1 s. 1164 s.	87 d. 1656 s.	635 s.	–		–	360 s.	1 d. 207 s.	90 d. 1622 s.
Valdhofo p.	1824 s.	39 d. 1628 s.	9 d.	35 d. 2360 s.		72 s.	–	1 d. 2120 s.	87 d. 804 s.
Ozolų p.	1 d. 252 s.	31 d. 804 s.	–	22 d. 232 s.		–	–	1056 s.	54 d. 2344 s.
Iš viso:	9 d. 1893 s.	289 d. 261 s.	17 d. 739 s.	57 d. 192 s.	394 d. 1489 s.	992 s.	360 s.	5 d. 767 s.	400 d. 1208 s.
d. – dešimtinė, dv. – dvaras, k. – karčema, p. – palivarkas, s. – kvadratinis sieksnis									

1903 m. Kauno gubernijos gyvenviečių sąrašė nurodyta, kad Lieporų dvare gyveno 52 gyventojai, Albertiškių pal. – 12, Karklynės vnk. – 23, Miežiniuose – 15, Franko karčemoje – 14⁶⁶, o 1923 m. visuotinio surašymo

⁶⁴ *Op. cit.*, in: LVIA, f. 542, ap. 1, b. 262, l. 2–8.

⁶⁵ Sudaryta pagal: *op. cit.*, in: LVIA, f. 542, ap. 1, b. 262, l. 4v, 32.

⁶⁶ *Алфавитный список населенных мест Ковенской губернии*, Ковно: Типография губернского правления, 1903, p. 362, 395, 403, 408, 448.

metu Lieporų dvare registruoti 47 gyventojai, Albertiškių pal. – 22, Karklynės pal. – 23, Miežinių pal. – 10, Frankienės vns. – 8⁶⁷.

Iki žemės reformos 1922 m. dvaras valdė 429,51 ha žemės, nenusavinta palikta 151 ha 5 500 m².⁶⁸ Vykdamas žemės reformą buvo surašytas Danieliaus Grothuso įpėdinių Lieporų dvaras (203,72 ha), Albertiškių (99,06 ha) ir Miežinių (48,06 ha), Karklynės (78,66 ha) palivarkai, iš jų miško (78 ha), dvaro sodybos trobesiai.

Be to, Lieporų Grothusai turėjo ir namą Mintaujoje, Aleksandro pr. 4⁶⁹ (sudegė 1944 m., dab. Zemgales pr. 10). Kiti Grothusai (sav. Vilhelmas (Wilhelm Anton, 1878–1963) 1901 m. paveldėjo pagal tėvo Aleksandro Juozapo (1820–1906) testamentą) valdė ir netoliese esantį Vengriškių dvarą (290 ha, iš jų 123,4 ha miško)⁷⁰. 1940 m. rugpjūčio 18 d., vykdamas vokiečių dvarų ir nuosavybės apskaitą, nurodyta, kad Lietuvos piliečio Jono Grothuso Lieporų dvaras valdė 101,16 ha žemės, kuri į žemės fondą dar neperimta, turtas nenusavintas, komisaras nepaskirtas⁷¹.

Sodyba XVIII–XIX a.

Minėtuose XVIII a. pirkimo-pardavimo aktų nuorašuose, lyginant su tyrinėtais Daunoravos ar Malgūžių (1763), Viganto Lieporų (1759) dvarais, nėra surašytų išsamių Lieporų (Grothusų) dvaro sodybos inventorių, nedetalizuoti pasėliai. Tarkim, lakoniškai apibūdinta dvaro valda ir sodyba:

patys [Anusevičių] dvaras su pastatais ir kloyimu, be tvorų (?), remontas nuo pamatų reikalingas, su javais (pasėliais) laukuose pasėtais, su ariama ir neariama žeme, su vaisių sodais ir apynynais; (1741)⁷²

viso dvaro Albrechtavo arba Lieporų (Albrychtowo alias Lepar) dvaro trobesiai: gyvenamas namas (*rum mieszkalny*) <...> su kambariais, durimis, langais, stalais ir grindimis (*posadzkami*) ir stogu, remontas nereikalingas, durys geležiu kaustytos, grindys <...>; su kloyimu gerai laikomu ir prie jo esančiomis daržinėmis <...>

⁶⁷ Lietuvos apgyventos vietos: pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys, sud. Biržiška V., Kaunas: Centralinis statistikos biuras, 1925, t. VIII, p. 295–296.

⁶⁸ *Op. cit.*, in: LCVA, f. 1248, ap. 2, b. 1844, l. 5–10, 32.

⁶⁹ Adolf Richter, *Adolf Richters Baltische Verkehrs- und Adressbücher*, Bd. 2: Kurland, Riga: Selbstverlag des Herausgebers, 1912, p. 17.

⁷⁰ Grotuzas Vilhelmas, in: LCVA, f. 1248, ap. 2, b. 1845, l. 9, 12.

⁷¹ Vokiečių tautybės savininkų ūkių atskirose apskrityse sąrašai, 1940–1941, in: LCVA, f. R-764, ap. 1a, b. 153, l. 29, 95.

⁷² *Op. cit.*, in: LVIA, SA-15347, l. 48v, 50v.

su svirnais pastatytais, remontas nereikalingas, ir spynomis duryse; su abare ir tvartais, <...> remontas nereikalingas; su varykla (bravoru) ir gera pirtimi, ir palivarku (šeimynine) su piekarnia [patalpa su duonkepe krosnimi]; (1763)⁷³

paminėtą Albrechtavo, arba vadinamą Lieporų, dvarą su dvaro pastatais ir kluoniena, karčema tam dvarui priklausančiais, su kaimais ir pavaldiniais kaimuose gyvenančiais, su jų žmonomis, vaikais <...>, su arkliais, gyvuliais raguotais ir neraguotais; <...> su visomis pajamomis, išskyrus vieną valstiečio – vardu Karolio sūnaus ir audėjo Jono; su tvenkiniais ir kūdromis (*stawami sadzowkami, sławiszczami*), upėmis, upeliais, užutėkiais, žeme ariama ir neariama, gojais, miškais, krūmynais, šienaujamomis pievomis, (moroznemi), ir balomis, nuo seno valda riboženkliais pažymėta, su nupirktomis [papildomai], apkeistomis žemėmis (*ograniczeniach dawnych specifićie wyrazonemi, z przykupkami, zamianomi*) su sodais vaisių ir apynynais, <...> prie to su visais dvaro gyvuliais, su katilais [*graznymi...*], varykla (bravoru) iki šiol Albrechtave esančiais. (1773)⁷⁴

Išsamiai XVIII a. apibūdinti tik kaimų ūkiai (nuo 5 iki 20) su šeimos sudėtimi (vertingas genealoginis šaltinis), valstiečių prievolės (tarp jų ir pastotės į Rygą 1741 m., 1763 m.). Lyginant su kitu vokišku Daunoravos dvaru, matyti skirtumai – Lieporuose vien lietuvių pavardės, o ūkiuose mažiau žmonių, o Daunoravoje dominavo latviškos ūkininkų šeiminių pavardės, ūkiuose gyveno vidutiniškai 15–16 žmonių.

1885 m. plane Lieporų dvaro sodyboje (6 deš. 980 kv. sieks.) pažymėtas netaisyklingos trapecijos formos kiemas su ponų namu šiaurinėje dalyje (A-1, su 1 prieangiu, 2 nedidelėmis verandomis galuose), priešais juos – apskrita klomba ir svirnas daiktams (lobynas (?) (A-6)), užpakalinėje pusėje į pietus stačiakampiais (3 × 4) suformuotas parkas su sodu. Vakarinėje pusėje glaudėsi ūkinė dalis su diendaržiu galvijams (A-4), arklide-vežimine (A-3), daržine (A-5), svirnu (A-2), į rytus prie kūdros išdėstyti oficina (A-7) su paukštide (A-8), tvartu darbininkų gyvuliams (A-9). Atokiau dėl priešgaisrinių sumetimų buvo pastatyta kalvė (A-10, turi būti A-11) su kumetynu (A-11, turi būti A-10) (irgi prie kūdros, šiaurės rytuose) ir klojimas (A-12) – rytuose. Nuo dvaro sodybos į pietus ir šiaurę pieštuku pažymėtos 2 daržinės javams laikyti (A-14, 15, *хлебны сарай*). Dvaro sodyboje būta 2 kūdrų,

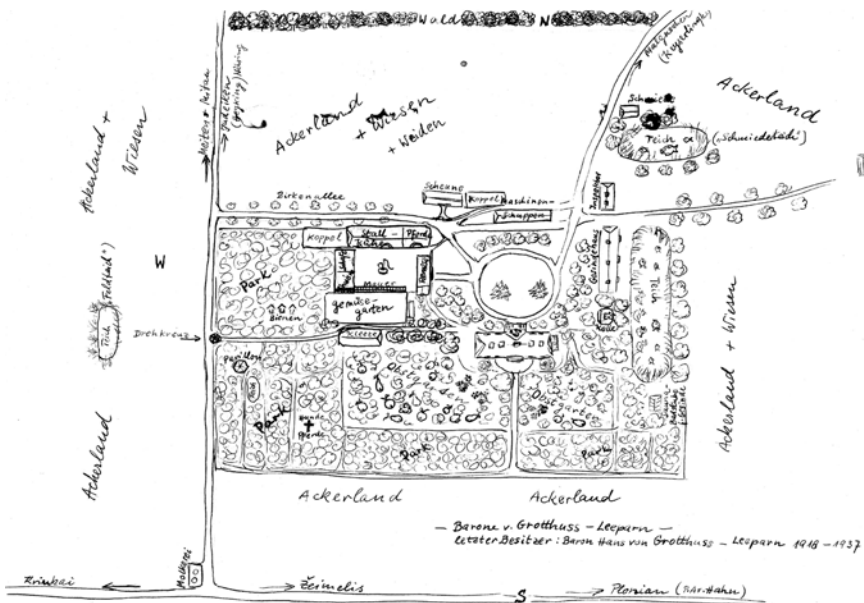
73 *Op. cit.*, in: LVIA, SA-15351, l. 342v.

74 *Op. cit.*, in: LVIA, f. 351, ap. 1, b. 8 (SA-15269), l. 221v–222.

5.
Lieporų dvaro sodyba, plano
fragmentas, 1885, LVIA,
f. 542, ap. 1, b. 262, l. 1

Plan of the Lieporai Manor
(detail), 1885

6.
Lieporų dvaro sodybos planas, sudarė Sibilė Grothus
(Sybille Dagny Benigna Nadine von Grothus)

Plan of the Lieporai Manor

7.

Ponų namas (A-1) su priestatu, klomba iš šiaurės, apie 1910, Johano Grothuso nuotrauka

Master's house (A-1) with an annex and a flowerbed in the north ca. 1910

tikriausiai suformuotos kasant molį trobesių statybai, kurių 1 glaudėsi prie dvaro sodybos kumetyno, ūkinių pastatų ir parko rytuose – taip pagyvino sodybos kraštovaizdį, kita buvo iškasta atokiau prie kalvės. Šakniavaisių daržas buvo įrengtas tarp svirno ir ūkinio kiemo. Sodas apėmė 2 dešimtinės, kuriame augo 300 obelių, kriaušių [5–13 il.]. Taigi dvaro sodybą, kaip ir kitas to laikmečio vidutinių dvarų sodybas, sudarė 4 dalys – reprezentacinė, ūkinė, atokiau buvo kluoniena ir gamybinė su kalve, o laukuose dar 2 daržinės javams laikyti. Dvaro įkeitimo bankui byloje 1894 m. surašyti dvaro sodybos trobesiai, kur, be gyvenamojo ponų namo, nurodyti dar 14 pastatų, 6 šuliniai⁷⁵, tačiau nėra minima pirtis ir varykla. 1908 m. įvardyta jau 17 pastatų (papildomai – molinis kumetynas ir medinė daržinė), o visas dvaras įkainotas 57 300 rub., nuspręsta suteikti 34 300 rub. paskolą⁷⁶.

⁷⁵ *Op. cit.*, in: LVIA, f. 542, ap. 1, b. 262, l. 4v.

⁷⁶ Дело о перезалоге им. Лепары Шавельского у. Ковенской губ. барона Гротуса Ф. А., 1907–1916, in: LVIA, f. 542, ap. 1, b. 943, l. 25–26, 29.

3 lentelė. Lieporų (Grothusų) dvaro, palivarkų pastatų suvestinė 1894 m.⁷⁷

Žymėjimas plane	Pastato pavadinimas ir paskirtis	Medžiaga			Pastatų aprašymas					Vertė
	Lieporų dvaras	Pamatas	Sienos	Stogas	Ilgis	Plotis	Aukštis	Amžius ir būklė	Šildymas krosnimis	
					sieksniais					
A-1	1. Ponų namas	akm.	med.	čerp.	15+2	5	1½	tvirtas	12 olandiškų koklių, 1 akmeninis ⁷⁸	2500
A-2	2. Svirnas	akm.	med.	čerp.	9	5	1½	tvirtas		800
A-3	3. Arklidė-karietinė	akm.	med.	gont.	10	4	1½	tvirtas		800
A-4	4. Diendaržis-arklidė	akm.	med.	gont.	21	6	1½	tvirtas		2000
A-5	5. Daržinė	akm.	med.	gont.	10	4	1½	tvirtas		1000
A-6	6. Daržinė rakandams	akm.	med.	gont.	12	3	1½	tvirtas		300
A-7	7. Oficina	akm.	molio	čerp.	15	4	1½	tvirtas	4 rusiškos krosnys ⁷⁹	1300
A-8	8. Paukštidė	akm.	med.	gont.	3	3	1	tvirtas		50
A-9	9. Tvirtas darbininkų galvijams	akm.	molio	gont.	4	3	1	tvirtas		50
A-10	10. Kalvė	akm.	molio	čerp.	6	3	1½	tvirtas		200
A-11	11. Kumetynas	akm.	akm.-med.	čerp.	5	5	1½	tvirtas	2 rusiškos krosnys	200
A-12	12. Klojimas	akm.	med.	gont.	10	4	1½	senas		300
A-13	13. Kiaulidė	akm.	med.	gont.	8	4	1½	tvirtas		100
A-14	14. Daržinė [javams]	med.	stulpų	gont.	12	5	1½	nauja		200
A-15	15. Daržinė [javams]	med.	stulpų	šiaud.	12	5	1½	nauja		200
Alberthofo palivarkas									Iš viso	10000
B-1	16. Klojimas	akm.	molio	gont.	14	4	1½	tvirtas		1000
B-2	17. Diendaržis	akm.	molio	gont.	10	4	1½	tvirtas		800
B-3	18. Arklidė	akm.	molio	gont.	6	3	1½	tvirtas		200
B-4	19. Kiaulidė	akm.	molio	gont.	6	3	1½	tvirtas		200
B-5	20. Namas	akm.	molio	čerp.	6	3	1½	tvirtas	2 krosnys	300
B-6	21. Svirnas	akm.	molio	gont.	8	4	1½	tvirtas		350
B-7	22. Pirtis	akm.	molio	čerp.	6	3	1½	tvirtas	2 krosnys	300
B-8	23. Darbininkų diendaržis	akm.	molio	šiaud.	10	3	1½	tvirtas		500
B-9	24. Daržinė javams	med.	stulpų	šiaud.	12	5	1½	tvirtas		350
Mežinhofo palivarkas									Iš viso	4000
C-1	25. Namas	akm.	med.	gont.	7	3	1½	tvirtas		350
C-2	26. Svirnas	akm.	molio	šiaud.	5	3	1½	tvirtas		250
C-3	27. Klojimas	akm.	med.	šiaud.	11	4	1	tvirtas		300
C-4	28. Diendaržis	akm.	molio	šiaud.	13	4	1½	tvirtas		300
C-5	29. Daržinė rakandams	akm.	med.	šiaud.	11	2	1	tvirtas		200
Frankynės karčema									Iš viso	1400
D-1	30. Namas-karčema	akm.	molio	gont.	9	4	1½	senas	3 krosnys	350
D-2	31. Daržinė	akm.	med.	gont.	5	4	1½	tvirtas		250
									Iš viso	600
									Iš viso	16000

77 Sudaryta pagal: *op. cit.*, in: LVIA, f. 542, ap. 1, b. 262, l. 10–11.

78 Turimas omenų židinys.

79 Turima omenų duonkepės krosnys.

8.

Ponų namo (A-1) su uždaru, įstiklintu prieangiu detalė žiemą, apie 1910, Johano Grothuso nuotrauka

Detail of the master's house (A-1) with a closed glassed porch in winter, ca. 1910

9.

Vaikų kambarys, apie 1910, Johano Grothuso nuotrauka

Nursery ca. 1910

10.
Kalėdinė eglutė svetainėje, apie 1910,
Johano Grothuso nuotrauka
Christmas tree in the living room ca. 1910

11.
Kūdra ir kumetynas (A-11), apie 1910, Johano
Grothuso nuotrauka

Pond and farmhands' house (A-11) ca. 1910

1928 m. Lieporų dvaro sodyboje išvardyti jau 27 trobesiai (kai kurie buvę perstatyti; daug kur nurodyta statybinė medžiaga – mūras, kurį reikėtų suprasti kaip molį). Minima ir sodyba, vadinama „Frankyne“ (buv. karčema, 4 trobesiai), kurioje veikė Kriukų pieno perdirbimo bendrovės pieninė⁸⁰. 1929 m. sudarytame plane nurodoma, kad dvaro sodyba užėmė 6,34 ha plotą⁸¹. Albertiškių palivarke išvardyti 9 trobesiai, Karklynės – 8, Miežinių – 3. Aprašytas ir nusavintų palivarkų bei vienkiemių 2 ha dydžio sodas: 119 obulių, 4 kriaušės, 9 vyšnios ir slyvos, 49 laukiniai medžiai⁸².

4 lentelė. Buvusio Lieporų (Grothusų) dvaro, palivarkų pastatų suvestinė 1928 m.⁸³

Eilės Nr.	Trobesys	Ilgis	Plotis	Aukštis su pamatais	Aukštis be pamatų	Sienos	Stogas	Būklė
Lieporų dvaras		Metrai				Medžiagos		
1.	ponų namas	37	12,5	3,4	2,9	medis	čerpių ir skardos	gera
2.	svirnas	19	8,26	33,3	2,55	mūro / molio	čerpių	vid.
3.	pirtis	7	3,9	2,2	2	medžio	čerpių	vid.
4.	daržinė	26	11	3,3		ant stulpų	gontų	vid.
5.	daržinė	26	11	3,2		ant stulpų	šiaudų	sena
6.	daržinė	53,5	11,3	4		mūro / molio	gontų	patenk.
7.	kumetynas	10,75	7	2,7	1,9	mūro / molio	čerpių	patenk.
8.	tvartas	15,2	4,2	2,4	1,9	mūro / molio	šiaudų	patenk.
9.	kalvė	14,7	8,4	3	2,25	mūro / molio	čerpių	patenk.
10.	kumetynas	33	8,6	3	2,5	mūro / molio	čerpių	patenk.
11.	tvartas	24,8	10	2,85	2	mūro / molio	gontų	patenk.
12.	svirnas	16,2	9,5	2,2	2,1	plytų ir mūro	gontų	patenk.
13.	vežiminė	31,1	7,95	3,25	3	½ mūro, ½ lentų	gontų	patenk.
14.	karvidė	50	13	3	2,1	mūro / molio	gontų	patenk.

⁸⁰ *Op. cit.*, in: LCVA, f. 1248, ap. 2, b. 1844, l. 18–19.

⁸¹ Kriukų vls. Lieporių dv. 1. Dvaro, Albertiškių ir Miežinių palivarkų parceliacijos planas (1:5000), 1929, in: LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 13/261, l. 1.

⁸² Lieporių dvaras, in: LCVA, f. 1248, ap. 20, b. 2226, l. 4–5, 50, 93–94.

⁸³ Sudaryta pagal: *op. cit.*, in: LCVA, f. 1248, ap. 2, b. 1844, l. 19, 22, 25, 28; *op. cit.*, in: LCVA, f. 1248, ap. 20, b. 2226, l. 3, 5, 24, 50.

15.	tvartas	22,5	9	2,8	2	mūro / molio	gontų	patenk.
16.	arklidė	22,5	9	3	2,5	mūro / molio	gontų	patenk.
17.	malkų daržinė	12,5	7,5	2,7		lentų	gontų	patenk.
18.	daržinė	17	9,3	3	2,8	lentų	gontų	patenk.
Frankynės vienkiemis (buv. karčema)								
19.	pieninė	23,5	9,5	3,2	2,7	mūro / molio	čerpių	patenk.
20.	tvartas	20	7	3,1	2,5	plytų	čerpių	patenk.
21.	gyvenama- sis namas	14	7,5	3	2,7	mūro / molio	gontų	patenk.
22.	tvartas su daržine	16	6	3	2	½ plytų, ½ lentų	gontų	patenk.
23.	gyvenama- sis namas	23,5	11	3	2,7	mūro / molio	čerpių	patenk.
24.	svirnas	15	6,5	2		medžio	šiaudų	patenk.
25.	klojimas su daržine	21	7	3,3	3,1	mūro / molio ir medžio	šiaudų	sena
26.	tvartas	29	7,5	3,2	2,6	mūro / molio	šiaudų	sena
27.	daržinė	26,5	9	3		ant stulpų	šiaudų	sena
Albertiškių palivarkas								
1.	daržinė	27,5	12	4	3,5	ant stulpų	šiaudų	patenk.
2.	klojimas	31,25	9,25	4		molio	gontų	gera
3.	gyv. namas	15	8	2,8	2,5	molio	čerpių	patenk.
4.	klėtis su vežimine	18	9	2,4	2	molio	gontų	patenk.
5.	daržinė	12,25	7,25	2,8	2,5	molio	gontų	patenk.
6.	tvartas	22,2	9	3,5	3	molio	gontų	patenk.
7.	tvartas	12,3	7	2	2	molio	gontų	sena
8.	tvartas	22	7,25	2,4	2	molio	šiaudų	sena
9.	gyv. namas	12,25	7,25	2,6	2,3	molio	čerpių	sena
Karklynės (Ožolynės) palivarkas								
1.	gyv. namas	15,4	7,5	2,9	2,4	molio	gontų	sena
2.	klėtis su vežimine	22	8	2,8	2,5	molio	gontų	patenk.
3.	klojimas	24	7,3	3,5	3	molio	šiaudų	patenk.
4.	daržinė javams	26	10	3,4	3	ant stulpų	šiaudų	patenk.
5.	tvartas su daržine	22	6	2,7	2,5	molio, ant stulpų	šiaudų	patenk.
6.	gyv. namas	21,8	7,3	2,5	2,2	medžio	šiaudų	sena
7.	pirtis	6	4,5	2		medžio	čerpių	sena
8.	tvartas	42,8	9	3,4	3	molio	šiaudų	patenk.
Miežinių palivarkas								
1.	gyv. namas	18	7	22	2	medžio	gontų	patenk.
2.	tvartas su daržine	15	6,25	2,5	2	mūro / molio ir medžio	be stogo	patenk.
3.	klėtis su vežimine	18	7	2,2	2	mūro / molio	gontų	patenk.

12.

Fachverkinė vežiminė (1928 / 13) su tualetu, Johano
Grothuso nuotrauka

Fachwerk carriage house (1928 / 13) with a toilet

Geriausiai dokumentuota baronų Grothusų valdymo laikotarpio (1826/1834–1940) Lieporų dvaro sodybos struktūra. Ji, kaip matyti iš kartografinės medžiagos, buvo netaisyklingos trapecijos formos, paveldėta iš XVII a. pabaigos – XVIII a., barokinių bruožų – aplink atvirą stačiakampį kiemą šiaurinėje sodybos dalyje išdėstyti trobesiai, kurie buvę statyti klasicizmo ir istorizmo laikotarpiais, dalis jų fachverko konstrukcijos. Ją XIX a. – 1940 m., kaip ir kitas regiono vidutinių valdų dvarų sodybas, sudarė 4 dalys: 1) reprezentacinis kiemas (su ponų namu, svirnu daiktams, prievaizdo namu-officina, kumetynu ir klomba viduryje – naujas klasicizmo elementas); 2) greta prigludęs ūkinis (tvartų) su svirnu kiemas; 3) atokiau, į šiaurės rytus, buvo gamybinė zona su kalve; 4) į rytus – kluoniena. Greta ūkinio kiemo, pietinėje pusėje, buvo įrengtas šakniavaisių daržas. Sodybą iš pietų supo landšaftinis parkas su sodu, rytinėje pusėje buvo iškastos kūdros ir pirtis, iš viso 15–27 trobesiai. Parke atskirai buvo numatytos vietos

aviliams, šunims ir arkliams laidoti, kūdrose plaukiojo vandens paukščiai (greta buvo paukštidė). Į sodybą buvo patenkama keliu,ėjusiu nuo Kriukų–Žeimelio vieškelio link Juodeikių dvaro, iš šiaurės vakarų pusės per šiaurinėje pusėje pasodintą beržų alėją.

Duomenų apie dvaro sodybos trobesių statybos datas nėra. 1894 m. bylos lentelės „Pastatų aprašymas ir vertė“ grafoje „Egzistavimo laikas ir būklė“ nurodomos 3 būklės – *tvirtas* (dauguma), *senas* (klojimas) ir *naujas* (2 daržinės laukuose). Ponų namas, kaip ir kiti trobesiai, matyt, statyti XIX a. pirmoje pusėje, kai formavosi Lieporų atšakos baronų Grothusų rezidencija. Apie tai užsimenama ir Aleksandro atsiminimuose:

Kambarių išdėstymas ponų name buvo maždaug toks kaip Frico [Otto Ewald Friedrich (1774–1848)] ir Mausen laikais, tik kambarius reikia įsivaizduoti ir mezonine, nes jis buvo pastatytas Frico, taip pat ir priestatas virtuvės pusėje. Seniau virtuvės priestatas buvo toks pat kaip ir kitame gale.⁸⁴

Taigi ponų namas priskirtinas vėlyvojo klasicizmo laikotarpiui, kiti trobesiai – istorizmo. Jų statybai naudotos Kuršui ir Žiemgalai būdingos tradicinės medžiagos – medis, molis (akmenų laukuose, kaip pažymima 1894 m. byloje, trūko) bei technologijos – dažnai fachverko konstrukcija (ištisai arba skyduose) ir kt. Tai priskiriama vadinamajam „senajam vokiečių Baltijos stiliui“ (vok. *Altbaltisches Herrenhaus*, angl. *Old Baltic type*). Išlikusiame Grothusų šeimos archyve užfiksuoti dvaro sodybos trobesiai, ponų namo interjeras, želdiniai, o A. Grothuso ir M. Vanagos atsiminimuose aprašyti ponų namas bei parkas. Tiesa, Gerardo Bagdonavičiaus (1901–1986) ekspedicija, atlikusi dvarų meno vertybių ir bibliotekų inventorizaciją Joniškio krašte, 1940 m. rugpjūčio 29 d. dvare nieko vertingo (minimo M. Vanagos) neaptiko:

Iš Paudruvės pro Kriukus į Vengriškių dvar. Mat senis latvis papasakojo, kad tenai galim rasti gal ką nors ir geresnio. Bet pasirodo, kad <...> nusigyvenęs iš kilmės Baronas. Visi geresnės vertės daiktai per apsileidimą nusigyvenimą yra išnykę. Iš čia į Lieporų dvar. Paties savininko nėra. Jis Klaipėdoje dabar gyvena. Čia viena

84 [Grotthuss Alexander], *op. cit.*, p. 19.

13.

Galvijai, kumečių molinis tvartas (A-9), kūdra, Johano
Grothuso nuotrauka

Cattle, farmhands' clay cattle-shed (A-9), pond

kitą daiktelių radom, bet neregistravom, nes tų daiktų savininkė yra dail. Groto-sienė⁸⁵, kuri rodos dalyvavo ir Kaune parodose kaip mūsų dailininkė. Ant spintos radome keletą ir jos pačios darbų: natiurmortų ir keletą portretų.⁸⁶

Nacionalizavus dvarą 1941 m. jis buvo perduotas „Taikos“ kolū-kiui. Ponų name, kumetynuose apsigyveno keletas šeimų, svirne įrengtas kolūkio sandėlis, kalvė naudota pagal paskirtį. Prasidėjo sodybos nykimas: vieni pastatai sudegė (1944 m. rugpjūčio mėn. aeronuotraukoje matyti jau sudegę arklidė, tvartai, o buvęs ponų namas sudegė 1957 m.) [14 il.], kiti

⁸⁵ Turima omeny Johano pirmosios žmonos dailininkės Benitos (Benita geb. von Behr, *1892 07 10, Palanga, †1976 09 11, Schliersee; susituokė Liepojoje 1919 m., išsiskyrė Kaune 1940 08 14) darbai. B. Grothus prieš Pirmąjį pasaulinį karą mokėsi Peterburgo dailės akademijos Rygos dailės mokykloje, rengusioje piešimo mokytojus, prasidėjus karui diplomo negavo, 1938 m. įstojo laisvąja klausytoja į KMM, aliejumi ir tempera nutapė peizažų, portretų (*Ponia H., V. Butlerio portretas, Mergaitė švedišku kostiumu* ir kt.), dalyvavo dviejose Lietuvos dailės draugijos sąjungos parodose (*Lietuvos dailininkų žodynas*, t. III: 1918–1944, sud. L. Šatavičiūtė-Natalevičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013, p. 68; *III rudens dailės paroda: Kaunas 1937 m. gruodžio mėn. 19 d. – 1938 m. sausio mėn. 16 d.*, Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejus, [1937], p. 7). Piešinių albumas, atliktų pirmosios Frydricho Grothuso žmonos Karolinos (Caroline (Ina) geb. von Behr, 1854–1881) tušu ir pieštuku, saugomas M. Grothuso archyve.

⁸⁶ [Jankus, Gerardas Bagdonavičius, Šiaulių apskr. dvarų inventorizacija, Šiauliai, 1940], in: Kultūros paveldo centras, f. 17, ap. 2, b. 11, l. 14–15.

14.

Lieporų dvaro sodyba.
Vakaruose – tiesinta Lieporo
upelio vaga, rytuose – klojimas,
1944 08 20, LCVA, NARA,
RG 373 GX2685B, Nr. 345

Lieporai Manor. In the west –
the straightened bed of the
Lieporas rivulet, in the east –
a barn

sugriuvo arba buvo nugriauti, kūdros užlygintos. Dabar iš buvusios Lieporų dvaro sodybos išliko tik apleistas savaiminiai medžiais apaugęs parkas, kuris oficialiuose dokumentuose figūruoja kaip miškas.

Apibendrinimas

Istorinės Žiemgalos teritorijos dvarų atsiradimas ir raida kol kas menkai tyrinėti. Ir dėl Lieporų dvaro pradžios, kaip ir daugelio kitų rašytinių šaltinių ir archeologinių duomenų, stokojama medžiagos. Tikėtina, Lieporų *laukas* (XV–XVI a.) susiformavo XIII a. buvusios žiemgalių apygardos (Rytų Žiemgalos – Upmalės) pagrindu. Valda, pasibaigus Livonijos karui ir 1583–1586 m. atlikus Livonijos ir LDK sienų korekciją, perėjo LDK Upytės valsčiui (pavietui). Lieporų dvaro (*Žybort moijža/muujža*) įkūrimo data tuometinėje Livonijos ordino teritorijoje laikomi 1539 m., iki 1676 m. su pertraukomis buvo valdytas Livonijos ordino vasalų vietos (žiemgalių (?)) kilmės bajorų Druvių, po jų – baronų Frankų 1666/1676–1826/1834 m., laikinai Tyzenhausų – 1763–1773 m. ir galiausiai 1826/1834–1940 m. – Grothusų. Frydrichas Grothusas (1774–1848, Berstelės linija) tarp 1826–1834 m. įsigijo Lieporų dvarą, ir yra laikomas šios atšakos pradininku.

Valdant baronams Frankams, apie 1775 m., Lieporų (Karklien) ir Lieporų–Albertiškių dvarai buvo sujungti į vieną valdą. Lieporų valdą

1775–1861 m. sudarė 1037 dešimtinės su 18–26 dūmais, 1878 m. – 400 dešimtinių, iki 1922 m. – 429,51 ha. Po 1922 m. žemės reformos palikta nenusavinta 151 ha valda. Lieporai iki valstiečių reformos 1861 m. priskirtini prie vidutinių dvarų. Lyginant jį su kitais dabartinio Joniškio r. teritorijos vokiečių kilmingųjų dvarais (susiję tiek giminystės ryšiais, tiek nuosavybės) matyti ir skirtumų: Daunoravos dvare dūmai (ūkliai) buvo gerokai didesni (gyveno vidutiniškai apie 15–16 žmonių), o Malgūžės – ūkių dydžiai buvo panašūs į Lieporų dvaro.

Geriausiai dokumentuota Grothusų valdymo laikotarpio Lieporų dvaro sodyba, kurios struktūra paveldėta iš senesnių laikų (XVII a. pabaigos – XVIII a.) su barokiniais bruožais – aplink atvirą kiemą išdėstyti trobesiai, kurie buvę statyti vėliau (priskiriami klasicizmui ir istorizmui). XIX a. – 1940 m. susiformavusią dvaro sodybą sudarė 15–27 trobesiai, su reprezentaciniu ir ūkiniais kiemais, gamybine zona (kalve), kluoniena, peizažiniu parku ir sodu, kūdromis.

Atsiminimai

Lieporų ir Misos dvarai

Aleksandras Grothusas glaustai aprašė Lieporų ir Misos (valdytas tėvo brolio) dvarus, ponų namo suplanavimą, interjerą, medžioklės šautuvų kolekciją:

Ponas Bachas (Bach), kaip ir jo protėviai Martinas (Martin) ir Biokeris (Böhker), gyveno oficinoje (jos gale vėliau gyveno prievaizdas Karlas), kur tuomet buvo du kambariai: vienas iš jų buvo mokytojo miegamasis, o kitas atliko gyvenamosios patalpos ir mokyklos klasės funkciją. Kambariai ponų name buvo išdėstyti panašiai kaip Frico [Otto Ewald Friedrich von Grotthuss (1774–1848), Aleksandro senelis ↑] ir Mausen laikais, dar kambarių buvo ir mezonine, kuris buvo pastatytas Frico, taip pat ir priestatas virtuvės pusėje. Seniau virtuvės priestatas buvo toks pat kaip ir kitame gale.

Vaikų kambarys buvo Dartės (senos latvės auklės Behrsche, atvykusios kartu su senele (Mausen [Juliane Wilhelmine von Vic (1780–1850)]),

15.

Barono darbo kambarys, apie 1910, Johano Grothuso
nuotrauka

Baron's office ca. 1910

kuri ištekJusi atvyko į Lieporų dvarą) kambarys. Dabartinėje kamarėlėje gyveno teta Olga. Mausen miegamasis buvo mano mamos drabužinė, tamsusis kambarys – tėvų miegamasis. Frico miegamajame, iš kurio mažos, o ne didelės, durys (jos, beje, buvo paslėptos už spintos) vedė iš tamsiojo kambario į Hanso kabinetą, gyveno mano senelis Villebois. Hanso kabinetas [15 il.], iš kurio per dideles duris buvo patenkama į senelio kambarį, buvo mano tėvo drabužinė, Fricas ten ir miegojo. Kaimynais tuomet buvo Strombergai Sesavoje (Krons-Sessau), Brašai (von Brasch) – Brašo Lieporų dvare (Brasch-Leeparn), Keizerlingai (Keyserlingk) – Malgūžės dvare (Malguschen). Pono Strombergo (Paul), jeigu neklystu, ankstesnio kaimyno iš Apguldės (Abguldten), brolis buvo vedęs Mariją (Marie geb. von Goes) iš Variebos (Warriben, visi Latvijoje). Vėliau jie išsiskyrė.

Dar kartą apie senąjį Fricą [Heinrich Friedrich Theodor von Grotthuss, 1805–1871, Frydricho sūnus]. Misoje (Misshof, dab. Dzintmisa, Latvija) su dėde aš lankiausi dar vaikystėje. Ponų namas buvo ilgas, vienaukštis,

medinis, didesnis nei Lieporų dvaro ir iš dalies apstatytas baldais. Didelė dalis baldų buvo atvežta dėdės Theodoro [Gotthard Ludwig Theodor von Grotthuss, 1811–1893, Frydricho sūnus ↑] iš Paryžiaus, kur jis kartu su šeima ilgą laiką gyveno pas savo brolių. Dėdė Fricas nebuvo išrankus, jo namuose buvo visa, kas reikalinga. Visur buvo galima pastebėti, kad jis medžiotojas: stalas su briedžio kojomis, ginklų spinta. Prieškambaryje aptraukta sofa buvo skirta šunims. Medžiokliniai šautuvai, labai daug šautuvų kabojo prieškambaryje, o brangūs ginklai buvo spintoje. Koks šių pakabintų ginklų vaidmuo, man buvo neaišku, vėliau jų nebeliko. 1864 m. mano dėdė buvo užpultas banditų gaujos ir apiplėštas. Sidabras, žiedai, laikrodžiai ir pinigai, kuriuos jis laikė artėjančiam kredito terminui Kuršo kredito unijai sumokėti, taip pat ir medžiokliniai šautuvai iš prieškambario ir ginklai iš kitų kambarių buvo pagrobti. Išliko tik tie, kurie buvo ginklų spintoje, nes dėdei pavyko banditus apgauti pasakius, kad ši spinta su nepermatomu stiklu yra jo vaistų spinta. Lefauchaux karabinas, ilgai priklausęs Fricui, taip pat buvo šioje spintoje⁸⁷.

Lieporų dvaro prievaizdo šeimoje gimė Aleksandras Vanagas (Aleksandrs Vanags, 1907–1942, sušaudytas Sverdlovske) – latvių žurnalistas, *Daugavas Vēstnesis* (*Dauguvos žinios*) vyr. redaktorius, *Brīva Zeme* (*Laisva žemė*) redakcinės kolegijos narys. Jo žmona – teisininkė, žurnalistė, rašytoja Melanija Vanaga (1905–1997) savo autobiografijoje, kultūros istorijos septimologijos *Dvēseļu pulcēšanas* (*Sielų susirinkimas*) 5-oje knygoje *Iedzīvoju pasakā* (*Gyvenu pasaka*, 1997) aprašė atsiminimus, išpūdžius ir išgirstas istorijas iš pirmosios kelionės į vyro gimtinę – Lieporų dvarą 1931 m. per Kalėdas⁸⁸. Šie atsiminimai priskirtini pasakojamosios istorijos žanrui, kur neišvengta ir klaidų, pavyzdžiui, teksto dalis, kurioje kalbama apie Lieporų dvaro pavadinimo kilmę (žinomas jau nuo XVI a. ↑), Grothusų protėvius Budbergėje (ši dvarą valdė ne protėviai, bet jų giminaičiai), – tad ji vertintina kritiškai. Čia, matyt, suplaktos kelios versijos – girdėtos Lieporuose ir vėliau kažkur Latvijoje. Nežiūrint to, tai yra įdomus XX a. 4 deš. užfiksuotas vieno krašto dvaro ir Grothusų istorinės atminties bei kasdienio gyvenimo pavyzdys.

⁸⁷ [Grotthuss Alexander], *op. cit.*, p. 19, 46–47. Iš vokiečių kalbos vertė Vilija Bavarskytė-Handschein, redagavo Ernestas Vasiliauskas.

⁸⁸ Sigurds Rusmanis, *Zeme starp Rundāli un Tērveti*, Rīga: Jumava, 2006, p. 29–31.

Gedertas Sūrumas

Lieporai, kaip jau rašyta, buvo naujas pavadinimas senajam Grothusų dvarui, kurio pavadinimą apylinkėse minėdavo ne ypač palankiai. Šio dvaro žmonės net vengė ir nepageidavo ten tarnauti. Tačiau jauniems Sūrumams visas pasaulis atrodė kaip laimės sala, ant kurios net medžiai nemetė šešėlio.

Ir jaunieji dvaro baronai buvo geresni, nors ir turėjo tą pačią blogai pagarsėjusią Grothusų pavardę. Tie blogieji buvo Grothusų protėviai, apie kuriuos pasakoja šiurpias legendas. Jie buvo tiek mokslininkai, tiek žiaurūs dvarininkai.

Senieji Grothusai kadaise gyveno dvare prie Nemunėlio, kur viena šalia kitos įteka daugybė upelių. Šią vietą apie senąją Budbergę⁸⁹ dar ir dabar vadina Devinšake. Senasis Grothusas buvo siaubingas, iš dvaro žmonės bėgo kaip velnio apsėsti. Kai kurie tarnai buvo linkę pasitraukti iš gyvenimo, nei likti amžinoms kančioms pas tokį poną.

Ne ką geresnė buvo ir senoji baronienė. Vasaromis važiuodavo į Nemunėlį maudytis su dvaro mergomis įkinkyta karieta ir jas mušdavusi skaudžiau nei vežėjas arklius. Kartą mergos susitarė, kad šioms kančioms reikia padaryti galą. Ir taip važiavo, taip lėkė, kad su visa ponija nuo aukšto kranto įlėkė akivaran. Vanduo tik sukunkuliavo ir galiausiai žmonėms atėjo ramybė.

Ir pats baronas važinėdavosi po dvaro parką su karieta, kurioje buvo įkinkytos tik dvaro mergos. Siaubūną visi prakeikė, ir galiausiai jį velnias nugalabijo. Kai numirė, tarnai jį surišo virvėmis, kad nesivadentų dvare. Kad taip buvo iš tiesų, patvirtinta tarybiniais metais išplėštas barono kapas Budbergės kapinaitėse – atidengtame Grothuso karste kūnas iš tiesų buvo supančiotas stora virve.

Šių Grothusų palikuonys senajame dvare nebenorėjo daugiau gyventi ir persikėlė į Lietuvą, kur dvarą netrukus pavadino Lieporais.

Kai į Lieporus atsikėlė gyventi Sūrumai, dvaro pastatai buvo pliki, be jokios medžio užuovėjos ir grožio. Naujajam sodininkui teko kurti naują pasaulį.

⁸⁹ Iš tiesų tai buvo ne Lieporų atšakos pradininkai, bet giminaičiai Grothusai, nuo 1750 m. valdę Panemunės (Budbergės, vok. Gemauert-Poniemon) dvarą prie Nemunėlio, Brunavos (Brunowiska czyli Poniemunska) parapijoje, buv. Panevėžio apskr. (1921 m. atiteko Latvijai). Antai 1790 m. padūmės tarifuose minimas Kristupo Grothuso (Christoph Otto von Grotthuss, 1737–1799) valdomas Panemunės (Poniemunie) dvaras su kaimais (1893 ha, 24–34 dūmai). Žr.: *Op. cit.*, in: LVIA, f. 11, ap. 1, b. 707 (SA-3370), l. 18–18v; Biržų, Pabiržės ir Brunavos parapijų žemėlapis, 1812, in: LVIA, f. 525, ap. 8, b. 1582, l. 10; Percy Schroeders, *op. cit.*, p. 18, 69.

16.

Tvartas su arkliais, prievaizdas Karlas Vanagas (iš kairės), baronai Frydrichas ir Marija Gothusai, apie 1910, Johano Grothuso nuotrauka

Cattle-shed with horses, overseer Kārlis Vanags (from the left), Friedrich and Marie von Grothuss, ca. 1910

Lieporų dvaras ir jo ponai

Lieporų dvare pas baronienę kambarinė dirbo daržininkų Sūrumų Anelė (Aleksandro mama), o pas baroną prievaizdu – Karlis Vanagas⁹⁰ (Aleksandro tėvas) [16 il.], kurie savo laiku man daug papasakojo apie gyvenimą dvare, kur praėjo visa jų jaunystė. Šviesius atsiminimus apie tą laiką kartu ir apie savo vaikystę išsaugojo ir jų dukra Lekšelio (Aleksandro) sesuo Mildutė (visi ją taip vadino). Būtent Mildutės atsiminimus man lengviausia atpasakoti.

Ponų namas buvo dažytas žalsvai geltonai, dviaukštis medinis namas su keletu verandų ir balkonais. Rūmuose buvo daug kambarių, kuriuose negalėjo būti nė dulkelės. Namuose buvo daug tarnų, kurie diena iš dienos trynė, plovė, blizgino.

Didžiojoje salėje visi baldai buvo su plonomis paauskuotomis kojėlėmis. Ant sienų kabėjo protėvių portretai⁹¹, skydai, ietys, kardai. Ant stalo – sidabrinės žvakidės ir auksiniai indai gėrimui.

⁹⁰ Dvaro įkeitimo Vilniaus valstybės dvarininkų žemės bankui byloje minimas Albertiškių dvaro nuomininkas 1892–1898 m., o anksčiau 24 metų laikotarpiui nuomavęs ir Miežinių palivarką Jokūbas Vanagas (žr. *op. cit.*, in: LVIA, f. 542, ap. 1, b. 262, l. 7). Išliko ir 1904–1913 m. Albertiškių palivarko nuomos sutartis su J. Vanagu iš Rundalės vls. vokiečių ir vertimas rusų kalba (žr. *op. cit.*, in: LVIA, f. 542, ap. 1, b. 262, l. 11–16).

⁹¹ Veikiausiai turimi omeny Benitos Grothus (Benita von Grothuss, geb. Behr) darbai.

Barono kabinete ant sienos kabojo medžiokliniai šautuvai, stirnų ragai ir senųjų Grothusų odinis rimbas – tų laikų brangus prisiminimas iš senų ponų neribotos galios laikų. Ant barono rašomojo stalo buvo auksinis varpelis tarnui pakviesti. Ponas savo kabinete priimdavo dvaro valdytoją, eigulius, teisėjus, bažnyčios seniūnus, įvairių amatų meistrus, su kitais bendraudavo valstiečių kambaryje. Tokių nebuvo daug. Be didelio reikalo darbininkas ar valstietis pas poną neidavo.

Kas buvo baronienės ar jaunųjų panelių buduaruose, to niekas gerai neatsimena.

Jei baronas būdavo namuose, rūmų bokštelyje plevėsuodavo balta vėliava su juodu Grothusų šeimos herbu. Jei ponas išvažiuodavo, vėliavą nuleisdavo. Vėliavą pakeldavo ir nuleisdavo barono pasitikėjimą pelnęs Karlis Vanagas.

Po rūmais buvo vyno, mėsos, pieno ir šakniavaisių rūšiai, be to, ir liaudies rūšys, kur buvo saugomi nuo ponų stalui ruošiamos mėsos atskirti lašiniai – tarnų stalui.

Kokie stalai buvo rūmuose?

I stalas, prie kurio valgė tik ponai.

II stalas, prie kurio valgė dvaro panelės (ekonomės), vaikų auklės, ponų virtuvės šeimininkė, tarnai.

III stalas – dvaro tarnams ir tarnaitėms, kuriems ruošdavo kitoje virtuvėje ir iš tų lašinių, kurie likdavo nuo mėsos ponų stalui.

Prieš rūmus buvo gėlėmis apsodintas kiemas (klomba), rytinėje pusėje – kūdra.

Netoli kūdros pakraštyje stovėjo ilgas baltas mūrinis pastatas – dvaro žmonių troba – oficina. Užbėgant įvykiams už akių, reikia pridurti, kas šiame pastate gimė – visi Vanagų vyriausi vaikai, taip pat ir Lekšelis (Aleksandras).

Toliau nuo rūmų į šiaurę stovėjo dvaro svirnai, tvartai, degtinės varykla ir alaus bravoras, medžioklinių šunų namelis. Kambariniams šunims buvo skirtas ir atskiras kambarys pačiuose rūmuose. Toliau – klojimai.

Dvaro parkas buvo didžiulis keturkampis su kaštonų ir liepų alėjomis, su dideliu obelų sodu viduryje ir pavėsine parko vakarinėje dalyje.

17.

Parko kaštonų alėja, apie 1910, Johano Grothuso
nuotrauka

Chestnut alley in the park ca. 1910

Čia slėpėsi dvaro dvasia. Visa tai, tikriausiai iki paskutinio medžio, buvo sodinta ir auginta Sūrumų Gederto. Įeini į jį (aš pati jį išvaikščiojau 2 kartus – viena ar su Mildute) ir junti šventą pagarbą žmogaus darbui ir jo šilumai, kuri ir dabar juntama pavasariais, kai sužydi Gederto kaštonai [17, 18 il.].

Kaip ponai leido laiką?

Valgė, gėrė, žiūrėjo per langą. Vaikštinėjo, šildėsi saulėje ir prie židinio. Miegojo neribotai ir bereikalingai. Klausėsi dvaro ir po apylinkės klajojančių muzikantų, žiūrėjo klajojančių meškų ir beždžionių dresuotojų pasirodymus. Dažnai važinėdavo į Jelgavą, Bauskę, Šiaulius. Dažnai lankėsi svečiuose pas kitus Grothusus, kurie buvo įsitvirtinę visoje Latvijoje. Priimdavo svečius ir valandų valandas tuščiai šnekučiuodavosi. Vyrų žaidė šachmatais, fechtavosi. Moterys besaikiai „patarnavo“ mados dievui. Senoji baronienė dvaro žmonėms „dėjo ragus“ (žvakes) ir „kraujagysles leidusi“ (iš venos nutekindavo „blogą“ kraują). Vyrų dar žvejojo, medžiojo ir dienų dienas praleisdavo įvairiuose dvarininkų susirinkimuose.

18.

Lieporų dvaro sodybos šiaurinė dalis, įvažiavimas į sodybą ribojamas beržų alėjos, priekyje vieškelis į Mintaują pro Juodeikių dvarą, apie 1910, Johano Grothuso nuotrauka

Northern part of the Lieporai manor property, the entryway is flanked by the birch alley, in the front, a road to Mitau (Jelgava) via the Juodeikiai Manor, ca. 1910

Tačiau tarnams darbo netrūko nei dieną, nei vakare. Vakaraus dvaro mergos mušė sviestą, plikė vištas, pešė plunksnas, verpė, siuvinėjo, audė – aišku, ponams. Neretai šeimninė visus darbus prižiūrėdavo. Jei kuri merga nuo monotoniško darbo vakare užmigdavo, už tai ausies nebetampė kaip senais Grothusų laikais, bet per Kalėdas, kai tarnams buvo dalijamos dovanos, ne tik kaltininkė, bet ir visi matydavo, kad ši „nuodėmė“ neužmiršta. Ir dvaro tarnams bendrajame kambaryje darbo netrūko. Ponų kambariuose laikrodžiai jų laiką lėtai suko. Tarnų kambariuose laikas tekėjo, laikrodžių nematuojamas. Čia visuomet jo trūko net ir savo gyvenimui, o ir naktis kasdien pasibaigdavo ryte anksčiau. Visa tai ir tokiam dvare, kokie buvo Lieporai, ir prie „gerų“ ponų, kokie buvo Grothusai.

Ernestas Vasiliauskas —

Lieporų dvaras – baronų Grothusų rezidencija

Anelē ir Karlis nepriklausē tai tarnų kategorijai, kurią aš priēšinu baronams. Anelē valgē prie II stalo ir vakarais jai nereikējo dirbti šeimyninēje. Karlis nevalgydavo prie ponų stalo, jam motina gamino namuose. Vakarai po pokalbių su ponu, kurie įprastai vykdavo apie 8 val. vakaro, prievaizdui buvo laisvi⁹².

Gauta ——— 2020 10 31

⁹² Melānija Vanaga, *Dvēseļu pulcēšana. Iedzīvotāju pasakā*, Rīga: Jumava, 2017, p. 124, 128–131. Iš latvių kalbos vertė Ernestas Vasiliauskas.

Nepublikuoti šaltiniai

- Actt inventarza od jego mosci pana Druwa straznika Xięstwa Zmuydzkiego jego mosci Panu Treydanowi podczaszemu pinskiemu z pani małżące jej mosci służącego, 1644–1645/1694, in: LVIA, SA-39, l. 405–406v.
- Akt inventarza poddanych przy prawie wieczystym od ich mosci panow Sakinow małżonkow jego mosci panu Frankowi danego, 1779 09 09, in: LVIA, SA-68, l. 1202–1203v.
- Aktykacia listu dzielczego ich mosci panom Druwom służącego, 1757 07 05, in: LVIA, f. 285, ap. 1, b. 58 (SA-14555), l. 138–139v.
- Biržų, Pabiržės ir Brunavos parapijų žemėlapis, 1812, in: LVIA, f. 525, ap. 8, b. 1582, l. 10.
- [Grotthuss Alexander]⁹³, *Erinnerungen aus der Hand von Alexander Julius Otto Baron v. Grotthuss* (*Leeparn 16.11.1855, †Pokroy 21.10.1933). Endbearbeitung durch Michael Alexander Baron v. Grotthuss, 2008 [mašinėraštis].
- Grotuzas Vilhelmas, in: LCVA, f. 1248, ap. 2, b. 1845.
- [Jankus, Gerardas Bagdonavičius, Šiaulių apskr. dvarų inventorizacija, Šiauliai, 1940], in: Kultūros paveldo centras, f. 17, ap. 2, b. 11.
- Kriukų vls. Lieporių dv. 1. Dvaro, Albertiškių ir Miežinių palivarkų parceliacijos planas (1:5000), 1929, in: LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 13/261.
- Kurzemes bruņniecības arhīvs (1656–1938). Franck-Pfeilitzer. 19. gs. in: LVVA, f. 640, ap. 3, b. 97.
- Lieporių dvaras, in: LCVA, f. 1248, ap. 20, b. 2226.
- Muižnieku dzimtu dokumenti. Grothusu dzimtas arhīvs. Dzimtas genealogiskas tabulas, 1570–1872, in: LVVA, f. 1100, ap. 6, b. 6.
- Muižnieku dzimtu dokumenti. Grothusu dzimtas arhīvs. Dokumenti (revizijas lapas, lūgums, kvīts) par dvēselu revīziju Pogranīčas muižā, 1811–1850, in: LVVA, f. 1100, ap. 6, b. 23.
- Muižnieku dzimtu dokumenti. Grothusu dzimtas arhīvs. Dzimtas genealogiskas tabulas par 16.–19. gs., in: LVVA, f. 1100, ap. 6, b. 36.
- Muižnieku dzimtu dokumenti. Pfeilitzeru-Franku dzimta. Dokumenti (ziņojumi, testamenti, līgumi u.c.) par nekustamā īpašuma mantošanu, 1626.–1880, in: LVVA, f. 1100, ap. 13, b. 1085.
- Muižnieku dzimtu dokumenti. Pfeilitzeru-Franku dzimta. Dokumenti (spriedums, protests, protokoli) par dzimtas locekļu kārtotajiem juridiskajiem jautājumiem. 1666.–1810, in: LVVA, f. 1100, ap. 13, b. 1101.
- Materiāli par personām Rīgā un Baltijas provincēs. Pfeilitzer, 1748.–1878, in: LVVA, f. 4011, ap. 1, b. 4278.
- Naugarduko, Minsko ir Trakų vaivadijų bei Lydos, Upytės, Oršos ir Rečicos pavietų dūmų ir padūmės mokesčio tarifai (*Nowogrodzkie, Minskie, Trockie województwa, Lidzki, Upitski, Orszanski i Rzeczycki powiaty*), 1775, in: LVIA, f. 11, ap. 1, b. 1588 (SA-18167).
- Pašvitinio bažnyčios inventorių, 1725 10 16, in: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 424, l. 5–8v.
- Pašvitinio ir Linkuvos parapijų žemėlapis, 1812, in: LVIA, f. 525, ap. 8, b. 1582, l. 13.
- Priznanie wieczysto ugodliwego zapisu między jegomosci panami Tyzenhauzami y Frankami zaszłego, 1768 07 18/1773 07 16, in: LVIA, f. 351, ap. 1, b. 8 (SA-15269), l. 209–216.
- Priznanie inventarza majątnosci Lepar od jegomosci pana Tyzenhauza y Frankow jegomosci panu Tyzenhauzowi danego, 1768 06 23/1773 07 16, in: LVIA, f. 351, ap. 1, b. 8 (SA-15269), l. 217–218.
- Priznanie inventarza majątnosci Lepar od jegomosci pana Tyzenhauza jegomosciom panom Frankom danego, 1771 05 05/1773 07 16, in: LVIA, f. 351, ap. 1, b. 8 (SA-15269), l. 219–220.
- Priznanie wieczysto przodaznego prawa na dobra Albrychtow alias Lepary od jegomosciow panow Grotuzow jegomosciom panom Frankom danego, 1771 10 14/1773 07 16, in: LVIA, f. 351, ap. 1, b. 8 (SA-15269), l. 221–223.

⁹³ Laužtiniuose skliaustuose įvardytas žinomas, bet nepasirašęs autorius, be to, neįvardytas dokumento pavadinimas.

- Przyznanie inwentarza majątności Lepar,
Albrychtowa seu Lepar od wielmożnych
Frankow wielmożnemu Frankowi danego,
1777 03 15, in: LVIA, f. 351, ap. 1, b. 12 (SA-
15273), l. 141–147.
- [Sutartis dėl Lieporų (Anuševičių) dvaro
pardavimo], 1741 04 04, in: LVIA, SA-15347,
l. 48–51.
- [Sutartis dėl Lieporų (Albrechtavo) dvaro
pardavimo], 1763 04 03, in: LVIA, SA-15351,
l. 341–344.
- Upytės pavieto dūmų tarifas (*Taryfa dymów*),
1790, in: LVIA, f. 11, ap. 1, b. 707 (SA-3370).
- Viliaus Grotuso ipėd., in: LCVA, f. 1248, ap. 2,
b. 1844.
- Vokiečių tautybės savininkų ūkių atskirose
apskirtyse sąrašai, 1940–1941, in: LCVA,
f. R-764, ap. 1a, b. 153.
- Выписки из инвентарей помещичьих имений
и расписки владельцев о принятии
инвентарных правил по Шавельскому уезду,
1848/1854, in: LVIA, f. 378, BS-1848, b. 2118.
- Дело об исчислении расходов на составление
ревизских сказок и о злоупотреблениях
казенной палаты. Сведения о количестве
дымов и душ по имениям, 1816–1826, in:
LVIA, f. 391, ap. 6, b. 123.
- Дело о выдаче ссуды барону Гротусу Ф. А. в
залог им. Лепары Шавельского у. Ковенской
губ., 1885–1894, in: LVIA, f. 542, ap. 1,
b. 262.
- Дело о перезалоге им. Лепары Шавельского
у. Ковенской губ. барона Гротуса Ф. А.,
1907–1916, in: LVIA, f. 542, ap. 1, b. 943,
l. 25–26, 29.
- Карта Шавельского у. Ковенской губернии,
1843, in: LVIA, f. 526, ap. 7, b. 5444.

Publikuoti šaltiniai

- Beschreibung der Provinz Kurland: Nach
Anleitung des unter Allerhöchsten Schutz
Seiner Kaiserlichen Majestät von Einer
freien ökonomischen Gesellschaft zu
St. Petersburg im Jahr 1802 angefertig-
ten Entwurfs*, Hrsg. Keyserling P von;
Derschau Ernst von, Mitau: J. F. Steffenha-
gen und Sohn, 1805.
- Genealogisches Handbuch der baltischen Ri-
tterschaften. (Herausgegeben von Verbän-
den des lvtländischen, estländischen und
kurländischen Stammadels)*. O. Staven-
hagen, heraus, Bd. 2: *Kurland: 1930–1944*,
Görlitz: Verlag für Sippenforschung und
Wappenkunde G. A. Strake (Inh. Hans
Kretschmer), [1944], Lies. 9.–12.
- Genealogisches Handbuch der Freiherrlichen
Häuser*, Hauptbearbeiter: Walter v. Hueck,
Bd. VI: *Stammfolge des Geschlechts der
Freiherren v. Grotthuß, Limburg a. d.*
Lahn: C. A. Starke Verlag, 1966.
- Lietuvos apgyventos vietos: pirmojo visuoti-
nojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo
duomenys*, sud. Biržiška V., Kaunas: Cen-
tralinis statistikos biuras, 1925, t. VIII.
- Richter Adolf, *Adolf Richters Baltische Ver-
kehrs- und Adressbücher*, Bd. 2: *Kurland*,
1912, Riga: Selbstverlag des Herausgebers.
- Rusmanis Sigurds, *Zeme starp Rundāli un
Tērveti*, Riga: Jumava, 2006.
- Vanaga Melānija, *Dvēseļu pulcēšana. Iedzīvoju
pasakā*, Riga: Jumava, 2017.
- XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, sud. Kons-
tantinas Jablonskis, Kaunas: Menas, 1934,
t. I.
- Алфавитный список землевладельцев Ковенской
губернии (по 1-е сентября 1881 года)*,
Ковно: Типография губернского правления,
1882.
- Алфавитный список населенных местъ
Ковенской губернии*, Ковно: Типография
губернского правления, 1903.
- Опись документов Виленскаго центрального
архива древнихъ актовыхъ книгъ*, Вильна:

Типография Бр Д. и Х. Яловцерь, 1909, т. VII.

Опись документовъ Виленскаго центрального архива древнихъ актовыхъ книгъ, Вильна: Типография Бр Д. и Х. Яловцерь, 1912, т. VIII.

Literatūra

Błaszczak Grzegorz, *Herbarz szlachty Żmudzkiej*, t. I: A–F, Warszawa: DIG, 2015.

Čelkis Tomas, Antanavičius Darius, „1545 metų Livonijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos patikrinimas (Livonijos pareigūnų ataskaita)“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, Nr. 27, p. 164–178.

Jansone Ilga, „Krievipi un to atstātās pēdas Zemgalē“, in: *Raksti*, t. V: *Starptautiskās zinātniskās konferences zinātniskie lasījumi G. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā materiāli*, Jelgava: G. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejs, 2008, p. 47–57.

Jovaiša Liudas, „Kriukų Šv. Lauryno bažnyčios istorija“, in: *Lietuvos sakralinė dailė*, t. II: *Šiaulių vyskupija*, d. 1: *Joniškio dekanatas*, kn. 2: *Juodeikiai–Rudiškiai*, sud. Dalia Vasiliūnienė [ir kt.], Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 155–184.

Jučas Mečislovas, *Baudžiavos irimas Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1972.

Jurginis Juozas, *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.

„Kreewini“, In: *Konversazijas wahrdnīza*, Rīga, 1908, t. 2, p. 124.

„Krievipi“, in: *Latviešu konversācijas vārdnīca*, Rīga: A. Gulbis, 1933, t. 9, p. 18339–18340.

Kurländische Güter-Chroniken. Neue Folge. Kautzmünde, Ruhenthal, Schwitten, Mitau: E. Behre's Commissions-Verlag, 1899, Lies. I.

Kursīte Janīna, Neakadēmiskā latviešu

valodas vārdnīca jeb novadu vārdene, Rīga: Madris, 2007.

Lancmanis Imants, *Rundāles pils*, Rundāle: Rundāles pils, 2007.

Lancmanis Imants, *Svitenes muiža. Bērsteles muiža. Schwitten. Gross-Bersteln*, Rundāle: Rundāles pils muzejs, 2003.

Lietuvių pavardžių žodynas, t. 2: L–Ž, ats. red. A. Vanagas, Vilnius: Mokslo, 1989.

Lietuvos dailininkų žodynas, t. III: 1918–1944, sud. Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013.

Misius Kazys, „Vietovės“, in: *Joniškio kraštas*: Enciklopedinis žinynas, sud. ir ats. red. Vytautas Didžpetris, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2011, p. 47–127.

Reise nach Livland und Kurland zur genauen Untersuchung der Reste der Livven und Krewingen, von A. J. Sjögren, Weimar, 1847.

Schroeders Percy, *Nachrichten über Kurländer in Litauen*, München: Kurländische Ritterschaft, 1984.

Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1881, Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1882.

Šimoliūnas Aleksandras, „Iš Joniškio krašto dvarų istorijos. Lieporų dvaras“, in: *Žemėgala*, 2010, Nr. 1 (9) – 2 (10), p. 34–39.

Šliavas Juozas, *Žiemgalių pėdsakai*, Vilnius: Žiemgala, 1996.

Šterns Indriķis, *Latvijas vēsture. 1290–1500*, Rīga: Daugava, 1997.

Trimonienė Rita Regina, „Svetimšalių ir svetimtaučių bajorų imigracija į Žemaitiją XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje: imigracijos kultūriniai veiksniai ir įtakos žemaičių visuomenei“, in: *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste: tarpdalykiniai tyrimai*, sud. Irena Regina Merkienė, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 491–514.

Vasiliauskas Ernestas, „Lieporų (Joniškio r.) kapinyno radiniai (VI–XI a.)“, in: *Lietuvos*

- archeologija*, Vilnius, 2007, t. 30, p. 213–228.
- Vasiliauskas Ernestas, „Grafų Keyserlingų ir kitų Lietuvos dvarininkų archeologiniai rinkiniai Kuršo provincijos muziejuje“, in: *Archaeologia Lituana*, Vilnius, 2015, t. 16, p. 102–136.
- Wiedemann Ferdinand Johann, *Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland*, St.-Pétersbourg: Eggers in Komm, 1871.
- III rudens dailės paroda: Kaunas 1937 m. gruodžio mėn. 19 d. – 1938 m. sausio mėn. 16 d.*, Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejus, [1937].

Summary

The Lieporai Manor, A Residence of the Barons von Grothuss

Ernestas Vasiliauskas

Keywords: Lieporai (*Leeparn*), okolica, manor, Druwe, von Grothuss.

The development of housing and, alongside, the appearance and development of manors at the border of Livonia and the Grand Duchy of Lithuania have so far not received enough research attention. After the Battles of Grunewald in 1410 and Wilkomierz in 1435, which marked the end of intense fighting in these lands, the Bauska Castle was built in the middle of the 15th century, and the processes of colonisation started. The Votic people of Finnish origin (German *Kreewing*, Latvian *krievīņi*) were settled in the sparsely inhabited territory of Eastern Semigallia. The intensifying deforestation and the densifying network of settlements brought about a need for border regulations (1426, 1473, 1529, 1541, 1545, 1582, 1583–1586, 1587). At the same time, in the 15th century, the Livonian Order started to distribute manor properties in Semigallia to its vassals. The earliest recorded Finno-Ugric form of the name of the Lieporai Manor – *Žyborť muījza/moījza* (1539, 1586) (Lithuanian ‘manor’ – *muįza*, *moyze*, dialectal *muižė*, Livonian *moize*, *mois*, Estonian *mõis*, Votic *moise*, *mōīza*) is most likely related to these colonisation processes.

The Lieporai field in the Upytė powiat appeared in written sources in the 16th century. In earlier sources (e.g., the 15th–16th century border agreements between the Grand Duchy of Lithuania and Livonia), this place name is not mentioned. Until the end of the Teutonic wars in 1290, this territory belonged to Eastern Semigallia – the Upmale land, and, quite likely, was its composite part – district. It might have taken its name from the Lieporas rivulet (in the 13th century sources, only the Plonė land with the Šiurpė and Guostagalis castle districts are mentioned in this part of Upmale). In the times of Livonia and the Grand Duchy of Lithuania, in the 14th–16th century, the Lieporai dis-

trict became a *field*, in which smaller economic-administrative units – manors – were gradually formed. The cartography of the toponyms mentioned in the Upytė castle and district court books from 1584 to 1615 reveals that the *Lieporai field* between the Šešėvė and Švitinis Rivers might have extended over an area of circa 5,705 hectares.

Gradually, between the 16th and 19th century, seven units (manors) were formed in the Lieporai field. They have retained their original names: the private Lieporai manors of von Grotthuss and Brasch (the last owners), Albertiškiai (*Albrychtowo alias Lepar*), Medvilionys (from the 17th c. until 1769 also called Lieporai – *Medwilany alias Lepary*), Lieporai noble village (with 10–11 hearths), as well as Juodeikiai, Vengriškiai, and the Samogitian bishop's Kriukai, which most likely were later renamed.

The Lieporai manor changed hands and names many times. The earliest known owners of the manor, which was then called Žybartai (*Żybort moiża alias Lepary w okolicy Leparach*), were the Druwe family (Polish *Druwa*, *Druw*, *DruŃ*, *Druff*, German *Druwe*, *Traube*), mentioned in the Upytė court books of 1653, where it was indicated that the master of the Livonian Order, Hermann von Bruggenei (alias Hasenkamp, 1535–1549), by a privilege of 1539, granted the manor, since olden times called *Żybort moiża* at the border of Courland [Livonia] and Lithuania, as a fief to Jan Druwa for his honest service. According to a border correction adopted by King Stephen Báthory's commission for regulating the border between the Polish-Lithuanian Commonwealth and Courland in 1583/1586, the manor property was transferred from Livonia to the Grand Duchy of Lithuania and granted to the Curonian knight *Jodok Druwe* with the inheritance rights. The Lieporai Manor was owned by the noble Druwa family (in 1661–1685/1717, it was also called Karklynė (*Karklien*)) from 1539 to 1666/1676, followed by von Pfeilitzer gen. Franck, in 1666/1676–1826/1834, von Tiesenhausen in 1763–1773, and finally, von Grotthuss in 1826/1834–1940. Otto Ewald Friedrich von Grotthuss (1774–1848, Berstele line) who acquired the Lieporai Manor circa 1826/1834 is considered to be the founder of this branch.

The earliest known reference to the manor at the Lieporas rivulet can be found in a complaint of 30 August 1586. There are more data about the Lieporai manor property from the 18th century. Yet, the sale-purchase acts com-

piled at that time, compared to those of the Daunorava or Malgūžiai (1763) and Wigandt's Lieporai (1759) Manors, do not include detailed inventories of the Lieporai (Grotthuss) Manor, and the cultivated crops are not listed. In 1763–1773, the Lieporai-Albrechtavas Manor was a separate property (without the large villages of Gailiūnai and Sodininkai and the Karklynė folwark), and its lands were situated on the site of the later known Albertiškės folwark. Between 1768 and 1775, in the times of Pfeilitzer gen. Franck, this property was connected to Lieporai-Karklynė, owned by the same family. In 1854, the Grotthuss's Lieporai manor property extended over 1,037 dessiatins of land, of which 18 dessiatins were farmhouses with gardens and vegetable gardens, 270 – arable land, and 108 were fields, and included the villages of Andrešiūnai, Andriejūnai (Indriliūnai), Maželiai, Sodininkai and Gailiūnai (in total 18). The plan of the Lieporai property compiled in 1885 (the situation after the peasant reform of 1861) shows a property east of the Lieporas rivulet, compactly extending towards the north-south. Before the land reform of 1922, the estate had an area of 429.51 hectares, of which 151 hectares remained not appropriated.

The structure of the Lieporai estate (an irregular trapezoid shape), as can be seen from the cartographic material, dates to the late 17th and 18th century and has some adopted baroque features – buildings from the periods of classicism and historicism encircling an open rectangular courtyard. From the 19th century until 1940, like other medium-sized manor estates, it consisted of four parts: 1) the main courtyard (with the master's house, a storage barn, an overseer's house-servants' quarters, a house for farmhands and a flowerbed in front – a new classicist element); 2) an adjacent auxiliary courtyard with cattle-sheds and a barn; 3) to the north east, a more remotely located production zone with a forge; 4) to the east, a barnyard. A root-crop garden was planted next to the auxiliary courtyard, on the south side. From the south, the manor estate was surrounded by a landscape park with a garden, and on the east side, there were ponds and a hothouse, in total, 15–27 buildings. The park had a specially designated place for beehives and for burying dogs and horses, and water fowl lived on the ponds (an aviary was nearby). The estate could be accessed from the Kriukai–Žeimelis road, and from the west side – by a planted birch alley.